

Werbőczy két Tolna megyei vára: Dombó és Döbrököz az újabb régészeti megfigyelések tükrében¹

Az elmúlt két évben Werbőczy István két Tolna megyei vára környékén építkezések, leletbejelentések miatt több alkalommal végeztünk helyszíni szemlét Dombóvár-Gólyavár és néhányszor a döbröközi vár környékén is. Innen nagyobb mennyiségű, a felszínről évek alatt összegyűjtött régészeti leletet kaptunk meg feldolgozásra.² Sajnos mind a két várat eddig meglehetősen mostohán kezelte a régészeti kutatás. Tudományos igényű ásatás korábban egyik helyen sem volt, így az utóbbi évek értékelései a történeti adatok mellett csak a műemléki helyreállítás és a felszíni megfigyelések adataira korlátozódtak.³ Ezért különösen fontosnak tartjuk a két várra vonatkozó, részben már rétegmegfigyeléseket is tartalmazó újabb adatok mielőbbi közreadását. Szeretnénk pontosítani mindkét vár alaprajzáról alkotott képet a korábbi nézetekhez képest az újabb régészeti megfigyelések eredményei alapján.

A dombóvári Gólyavár romterületén a kutatás a ma is látható felszíni jelenségek megfigyelései alapján vázolta fel az egykori vár alaprajzát. A várkutatás számára az egyik legnagyobb problémát az jelentette, hogy a korabeli adatokat és a keleti oldalon ma is látható boltíves falcsonkokat sehogyan sikerült együttesen értékelni. Az eddigi elképzelések szerint egy négyszögletes alaprajzú, szerény kis vár állt itt a 15. századtól, amelynek a nyugati oldalon volt a bejárata, ezzel szemben pedig egy magas, egyenes falszakasz állt. Az eddig felvázolt elképzelésekre azonban alaposan rácsáfoltak az elmúlt évben a földmunkáknál végzett régészeti szakfelületek megfigyelései. Szennyvízcsatornához ástak árkot a vár déli és keleti oldalán, ennek során megtalálták a középkori forrásokban említett híd cölöpözését. A várdomb déli lejtőjén pedig a régészetileg védett területre engedély nélkül ültetett gyümölcsfák kitisztított gödreinek oldalában lehetett jól megfigyelni a lelőhely rétegvizonyait. Az újabb helyszíni megfigyelések azonban nem illeszkedtek az eddigi megállapításokhoz, ezért szükségessé vált a korábbi kutatási eredmények áttekintése és újragondolása.

DOMBÓVÁR-GÓLYAVÁR TERÜLETÉN VÉGZETT RÉGÉSZETI MUNKÁLATOK, VALAMINT AZ EDDIG ISMERT LELETANYAG BEMUTATÁSA⁴

A Gólyavár területéről a leletek egy része már korábban a Dombóvári Helytörténeti Gyűjteménybe került. Ezek pontos előkerülési ideje és helye általában nem adatolható. A leltárkönyvek tanúsága alapján az egykori erősség területéről a vas és kő ágyúgolyókon, valamint puska golyókon kívül faragott

¹ A Castrum Bene Egyesület Szekszárdon 2012. május 11-13. között tartott 18. vándorgyűlésén elhangzott „Dombóvár-Gólyavár az újabb régészeti megfigyelések tükrében” című előadás szerkesztett és kibővített változata.

² Ezúton mondunk köszönetet a terepi munkánkat önzetlenül segítő Doszpod Zsuzsának, Harangozó Évának és Kovacsik Zoltánnak. A táblák elkészítéséért Hausler Erzsébetnek, a terepi dokumentáció elkészítéséért Zsámboki-Tót Zsuzsának tartozunk köszönettel.

³ Legutóbb összefoglalóan: GERE-MIKLÓS 2011, MIKLÓS 2007.

⁴ A dombóvári Gólyavárral kapcsolatos ismereteket legutóbb Miklós Zsuzsanna foglalta össze röviden, bemutatva az általa végzett terepbejárásból származó 14–17. századi edénytöredékek egy részét (MIKLÓS 2007).

köveket, egy jatagánt, valamint egyéb törökkori tárgyakat is (lakat, sarkantyú, patkó, vaskulcs) őriz a gyűjtemény, melyek közül ki kell emelnünk a későbbiekben bemutatott 14–16. századi gyűrűket (6. tábla 12–17.).⁵ A Helytörténeti Gyűjtemény tárgyainak egy része az 1930-as években, a helyi gimnázium tanárai által végzett ásások alkalmával került elő. Ekkor bár dokumentáció nem készült a feltárásról, és az eredeti környezetükből kiemelt tárgyak ugyan csak korlátozott információkat hozhatnak, mégsem hagyhatók figyelmen kívül.

A véletlennek köszönhetően teljesen új ismeretek megszerzésére nyílt mód, amikor Dombóváron a vár melletti terület tulajdonosa a Gólyavár déli oldalán lévő szántóba 2011 késő őszen engedély nélkül gyümölcsfákat ültetett (1. kép). A következő évre is áthúzódó örökségvédelmi eljárás során a mi feladatunk volt a károk felmérésére és az eredeti állapot helyreállítására előírt régészeti szakfelügyelet biztosítása 2012. január 23–24. között.

1. kép. Helyszíni szemle a Gólyavár mellett engedély nélkül ültetett csemetésben (2011)

az adatok térinformatikai feldolgozásához GPS-el bemértük. Az esetleges károkozás pontos mértékének megállapításához és bizonyíthatóságához a vizsgált terület közepén a domboldalra merőleges vonalban elhelyezkedő DGQ07., 21., 34, 47., 60. objektumokat felhasználva, azok alját túlbontva, illetve a DGQ53. és 66. gödröket összekötve kontroll céljából talajszelvényeket készítettünk.

A szántott terület és a mai rét határán, az egykori meder szélén lévő DGQ07 gödörben a felszíntől mérve 140 cm mélyen értük el az alsó fekete, csigaházakat tartalmazó tőzeges talajt. Azon egy 15 cm vastag tégl- és habarcs törmelékkal, mészzemcséssel kevert sötétbarna, humuszos réteg volt. Ezt egy 35 cm vastag, egészen apró téglaszemcséssel, apró mész- és habarcs pöttyökkel kevert világosbarna humuszos réteg fedte. Felette 20 cm vastagságban egy fél- és egész téglából álló, nagyon erősen habarcsos, barna humuszt alig tartalmazó omladékréteg volt. Ezt mintegy 30 cm vastag barna, humuszos, apró téglás omladékkal, méshabarcsmorzsalékkal kevert sötétbarna humuszréteg követte, amit az omladékkal kevert felső, szántott humuszréteg zárt.

Az alulról a második sor közepén lévő DGQ21. ültetőgödörnél 150 cm mélyen már a szürkés-sárga, agyagos altalaj tűnt elő. Azon egy 15 cm vastag bolygatatlan sötétbarna, humuszos réteg volt, ami fölött viszont 25 cm vastagon ugyanez a talaj már néhány tégladarabbal keverten jelentkezett. Fölötte fél méter vastagon szürkés-sárga, faszénzemcséssel és körömnai tégladarabokkal kevert agyagos réteg volt. Úgy tűnik, hogy ez az agyagos réteg egy hosszabb használati időszakot zár le. Az omladék jellege és minősége alapján biztos, hogy a kevert barna humuszban megjelenő téglatörmelék és meszes habarcsszemcsék még semmiképpen sem kapcsolhatók a vár végét jelentő téglás planírozáshoz. A rétegek alapján az is biztos, hogy az agyagos planírozás későbbi mint a vár első építési időszaka, valószínűnek tűnik, hogy inkább valamelyik közbülső átépítési periódust jelzi. A beásás felső részén már csak az erősen kevert, szürkésbarna szántott réteg volt.

A DGQ34. gödörnél 160 cm mélyen a sárga, agyagos, homokos altalaj bukkant elő, amin 15 cm

⁵ Köszönjük Kriston Vízi József kollegális segítségét, hogy lehetővé tette a Dombóvári Helytörténeti Gyűjtemény anyagának átnézését.

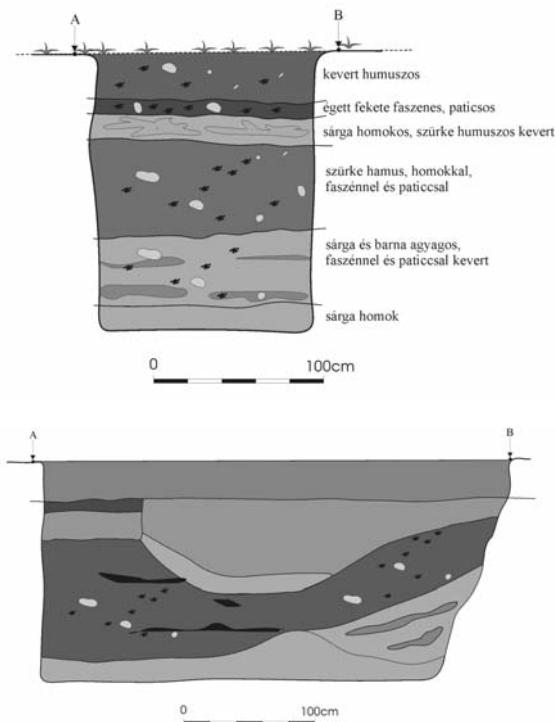
vastag bolygatatlan barna humuszréteg húzódott. Ezen itt is megfigyelhető volt egy 25 cm vastag meszes habarccsal, néhány téglatöredékkel kevert barna humuszos réteg. Ezt egy 45 cm vastag, faszémszemcsékkel, egészen apró téglaszemcsékkel kevert, világosbarna humuszos réteg követte. A két réteg határa nem vált el élesen, az átmenet inkább folyamatosnak tűnt, a különbség szó szerint is csak árnyalatnyi volt. Itt ezen a fokozatosan kivilágosodó réteg tetején jelentkezett a már a szomszédos gödörben is megfigyelt sárga, agyagos réteg, amelyben faszémszemcsék és egészen apró, körömnymi téglatöredékek voltak. A felső, 30 cm vastag szántott humuszréteg itt is teljesen kevert volt.

A domb felső részén lévő DGQ47. gödör déli oldalánál már 135 cm mélyen egy nagyon finom folyami homokréteget értünk el, aminek a tetején 18 cm vastagon barna, leletmentes humuszréteg volt. Azon 3-5 cm vastagságban egy élesen kirajzolódó, erősen téglatörmelékes csík húzódott, ami fölött eltérő összetétele miatt három rétegre bontható sárga, agyagos rétegsor volt. Az alsó, 30 cm vastag részén egy-két apró tégladarabbal volt keverve, a középső 20 cm-ben inkább a mészszelemcsék apró fehér pöttyeinek elszíneződése határozta meg a réteg jellegét, fölötté viszont már mintegy 30 cm vastagságban az apró tégladarabok mellett észrevehetően megnőtt a meszes habarcs aránya is. A felette lévő 10 cm vastag kevert, barna humuszos réteg tetejét már elérte a szántás is. A gödör északi oldalán azonban a sárga agyagos rétegződés helyett végig szinte csak téglatörmelék volt, ami arra utal, hogy itt esetleg valami kiszedett fal, vagy törmelékkel feltöltött 18. századi gödör lehetett. Az esetleges falalap vagy árok ellen szól, hogy a többi, a K-Ny irányú sorban lévő gödrök egyikének aljában sem figyeltünk meg hasonló téglatörmelékes feltöltődést.

Már a dombtető széléhez tartozó részen futott s gyümölcsfáknak ásott legfelső gödørsor, ahol a DGQ60. beásásban 180 cm mélységben találtuk meg a leletanyag nélküli barna humuszréteget. Fölötté fél méter vastag szürke, habarcsos, faszémdarabokkal kevert omladékjellegű réteg volt, amelyben csak egy két egészen apró tégladarab hevert. Ebben a rétegben szokatlanul sok volt az értékelhető leletanyag, többek között a mázas, középkori kályhacsempe töredékek kerültek elő. Viszont az ezt fedő 90 cm vastag síttes réteg, amely teljesen tele volt téglával, falomladdal, már alig tartalmazott korhatározó leleteket. Mindezek alapján az alsó feltöltés feltehetően vár használati korának végéhez közeli időszakban keletkezhetett, felső téglás réteg viszont már a vár 18. századi lerombolásával, az árkoknak a forrásokban is leírt feltöltésével függhet össze.

Miután a talajszondáink alapján egyértelműen kiderült, hogy a várfalak a domboldalig nem terjedtek, ott csak feltöltési rétegek vannak, a két legfelső gyümölcsfa sor utolsó előtti beásásánál a DGQ53. és 66. gödröket a rétegsor megfigyelésére alkalmasabb talajszelvényhez összenyitottuk. A beásások nyugati oldalán egybenyitott rész 3,4 m hosszú és 1,8 mély volt. Az alján megfigyelt sárga, homokos altalajnak a felszínnel ellentétes, dombtető felőli lejtése nagyobb méretű beásásra utal ezen a részen, ami akár egy árok is lehetett. Erre mutat az is, hogy itt a bolygatatlan humuszréteg hiányzott, közvetlenül a sárga homokon mintegy 40 cm vastagságú, hasonló színű és állagú réteg következett, amelyben azonban egészen apró, körömnymi téglatörmelékek, fekete faszémdarabok jeleztek az emberi tevékenység nyomát. Ezt 5-6 cm vastag agyagos, majd 10-12 cm vastag szürkés-sárga homokos réteg zárta. Ettől színében is jól elkülönült a felette lévő sötétszürke, agyagos, téglatörmelékes, faszémszemcsékkel kevert, mintegy fél méter vastag réteg. Az ezt fedő homokos, viszonylag leletanyag mentes, mintegy 20 cm vastag szürkés-sárga agyagos, homokos kevert réteget a környező gödrök aljához hasonlóan nem téglatörmelékes, hanem egy 5-8 cm vastag, inkább égett, faszenes réteg választja el a szántás aljától (2. kép).

A megfigyelt metszetek alapján jól látható, hogy a domb déli oldala a szántó alatti részen egészen az egykori medertől a fenti erdő széléig 100-180 cm mélységtől felfelé már téglával kevert omladékrétegekből álló feltöltés van. Ennek a felszínre különösen a DGQ34-37. gödrök között kifutó világosabb színű, habarcsos, téglatörmelékes rétege a szántáson vonalszerűen végigfut, az elszíneződése alapján itt akár egy fal is feltételezhető lenne. Azonban a terület vastag, omladékos feltöltése inkább az ártérből kiemelkedő homokdomb déli oldalára kihordott, és így az omladékrétegeknek az eredeti felszínhez való hozzátöltésével megnövelt területre utal, ahol statikai és stratégiai

2. kép. Az egybenített DGQ53. és 66. gödrök közötti rétegsor

miatt véleményünk szerint ez szintén egy önálló időszakot jelez. Az ettől elváló, sárga agyagos terítés már mindenképpen egy későbbi átépítési periódushoz tartozik. Sajnos éppen a DGQ47. és 60. gödrök közötti részen szakad meg ez a jellegzetes sárga agyagos réteg, így egyelőre nem tudjuk, hogy miként viszonyul a DGQ60. gödör oldalában megfigyelt, 15-16. századra keltezhető mázas, középkori kályhacsempe-töredékeket tartalmazó réteghez. Ez az omladék a korhatározó leletek alapján a vár 1520 körüli átépítéséhez kapcsolható. Logikusnak tűnik a sárga agyagos terítést is ehhez az időszakhoz kötni és a várarokból kidobott földdel magyarázni. (Persze, ez egyben azt is jelenti, hogy akkor a DGQ60., de esetleg már a DGQ47. gödör is részben vagy egészében a várarok vonalába esik. Ezt a DGQ53-66. gödröknél készített metszetről a szubhumusz hiánya, illetve a két eltérő szinten is jelentkező homokos réteg is alátámasztja.) A dombtetőn a szántás alatt megfigyelt, szinte csak tégladarabokat és habarcszörmelékét tartalmazó rétegek már a vár falainak felrobbantásának és elbontásának, az árkot törmelékkel való feltöltésének az írott forrásokból jól ismert végső időszaka. A DGQ53-66. gödrök metszete alapján azonban az is látható, hogy a vár lerombolása során keletkezett omladék elterítésére a gyümölcsfák telepítésére kijelölt terület délnyugati részét nem használták, az vélhetően a várfalaktól akkor már messzebbre eshetett. Ez összességében arra utal, hogy az építkezések során a beépítettség súlypontját valamikor a dombhát keleti végére helyezték át.

A dombóvári vízvezeték kivitelezése során 2011-12-ben folyamatosan figyeltük a földmunkákat. A szőlőhegyi elágazónál a szennyvízcsatorna ásása során a kerékpárút nyugati oldalán több sorban elhelyezkedő facölöpöket találtak (3. kép). A facölöpök miatt fal elhelyezése nehezen képzelhető el.

Az egykori mocsár szélét jelzi a csak a DGQ7. gödör aljában megfigyelt tőzeges talaj. Az emelkedő domboldalon mindegyik talajszelvény aljában megfigyelt bolygatatlan barna humuszréteg arra utal, hogy ez a terület alapvetően a várfalakon kívül eső rész lehetett. A leletszegény rétegek alapján az is világosan látható, hogy a végig periférikus területnek számító domboldalon legalább négy, az omladék-képződés szempontjából is eltérő intenzitású időszakban képződött a közeli épületkomplexum omladéka. A legelső, közvetlenül a humuszon futó, meszes habarccsal, néhány téglatöredékkel kevert réteg utal először a közeli építményre – azt azonban ennyiből még természetesen nem lehet eldönteni, hogy az omladék az építése, használata vagy éppen átépítése, netán lerombolása során keletkezett-e. Egyértelműen ugyan csak a DGQ34. gödörben volt megfigyelhető egy faszén szemcsékkel, egészen apró téglaszemcsékkel kevert, hosszabb használati időszakra utaló világosbarna közbülső réteg, de ottani markáns megjelenése és a többi gödörben hasonló mélységben szintén megfigyelhető kisebb eltérések

3. kép. Dombóvár, Szőlőhegyi elágazó. A középkori hídhoz tartozó cölöpözés nyoma a vártól DK-re

löpök a mocsaras, tőzeges, csigás, mintegy 40 cm vastag feltöltődés alatt lévő, rendkívül kemény, agyagos talajba még mintegy további 1 méternyire mélyedtek. Számos esetben az agyagos rétegben már csak puhább betöltésű vagy üres, 12-15 cm átmérőjű foltok utaltak a kikorhadt cölöpökre. A tölgyfa cölöpöket minden esetben csak az alsó végüknél munkálták meg, többnyire négy oldalról bárdal hegyesre faragták őket (4. kép).

A cölöpök sűrű, többsoros elhelyezkedése és a környezethez illetve a várhoz viszonyított elhelyezkedése alapján feltehetően a Greischer Mátyás metsetén is ábrázolt, a vár keleti oldala mellett elfutó, ezen a területen oszlopokon álló út és híd maradványaival számolhatunk.

A területi korlátok nem teszik lehetővé és jelen tanulmányunk témája sem indokolja a leletanyag katalógusszerű leírását, ezért az egyes tárgycsoportok rövid bemutatására törekszünk, a leletanyag legfontosabb jellemzőit tesszük közzé.

Fegyverek

A Dombóvári Helytörténeti Gyűjtemény a vas (Ltsz.: R 1977-94, R 1977-97), és kő ágyúgolyókon (Ltsz.: R 1977-101) kívül, faragott köveket és egy jatagánt (Ltsz.: R 1977-99) őriz a lelőhelyről. (5. kép) A 2012-es szakfelügyeleti és a kertészeti munkák során a középkori erősségek területén gyakori nyílhegyek (2 db) (6. tábla 4.),⁶ ágyúgolyók (2 db) (6. tábla 5.)

5. kép. Középkori kőfaragvány töredéke a Gólyavár területéről a Helytörténeti Múzeumban

és puskagolyók (10 db) mellett egy 16. századi, bronz puskagolyó öntőforma töredéke is előkerült, amely eredetileg kovácsoltvas szárhoz csatlakozhatott, ahova szegeccsel rögzíthették (6. tábla 7.). Ezzel 1,5 cm átmérőjű puskagolyókat lehetett készíteni, olyanokat, amilyenek viszonylag nagy számban kerültek elő a lelőhelyről. Hasonló, ép példányok, többek között Bajcsavárról és Szekszárd-Palánkról ismertek.⁷ Egy öntött bronz ágyúcső töredéke a vártól keletre található szántón, borsóültetés közben került elő, rajta a 21-es szám, feltehetően az

1521-es évszám részlete olvasható (6. tábla 6.). Az ágyúcső töredék a reneszánsz várkastély utolsó nagy átépítési periódusának a bizonyítéka. Az ágyú anyagvizsgálatának eredményei arra mutatnak, hogy a réz-ón ötvözetből készült tárgy anyaga sajátos szerkezetű.⁸ A csiszolaton látható, hogy az öntött tárgyakra jellemző dendrites szövetszerkezet csak nyomokban figyelhető meg. A primer fázisban mért 11%-os óntartalommal szemben az ágak közötti jelentős mennyiségű, a β fázishoz közel álló 23% ónt tartalmazó eutektikum figyelhető meg. Nagyobb nagyításnál az is jól látható, hogy az eutektikumon belül apró rudacskák formájában még tovább jól elkülönül a réz-gazdag szilárd oldat, amire feltehetően az ágyú nagy tömegéből eredő lassú hűlés lehet a magyarázat (6. kép). Az elvéve megfigyelhető ikerkrisztallitok kialakulását pedig már inkább a használat során fellépő feszültségek és hőhatások okozhatták.

A szövetszerkezeti képben az eutektikumban megfigyel réz-gazdag szilárd oldatú rudacskák ed-

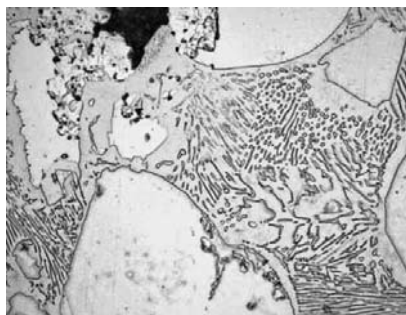

4. kép. Dombóvár, Szőlőhegyi elágazó. A középkori hídhoz tartozó cölöpök maradványai

⁶ A különböző számszerűsítésű nyílhegyek gyakori leletei a késő középkori erősségeinknek. Hasonló, háromlélű, hosszú pengéjű példányok Ozoráról is ismertek (GERE 2003, 2. tábla 7–8)

⁷ VÁNDOR 2002, kat. 180–181., a palánki anyagot éppen most dolgozza fel Gaál Attila, akinek szíves szóbeli közlését ezúton is köszönjük.

⁸ Az anyagvizsgálatokat a Miskolci Egyetem LISA Laboratóriumában Barkóczy Péter vezetésével végezték, amiért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani

6. kép: Dombóvár, Gólyavár. Bronz ágyú töredékének öntött, lassan hűlő alapanyagra utaló csiszolati képe

esetünkben feltűnően kevesebb az oldatlan állapotú ólomszemcse, azok mérete is kisebb, eloszlása egyenletesebb.⁹ A rézben csak nagyon szűk határok között oldódó ólom alapvetően az ónnal képez szilárd oldatot, így oldott állapotban főként az eutektikumban illetve – mint az a csiszolati képen jól látható –, annak szélén helyezkedik el. Ez az egyenletesebb eloszlás minőség szempontjából elvileg magasabb technológiai szintet jelent, de ebből még nem következik a speciális használathoz kapcsolódó magasabb használati érték – ezt majd csak az archaeometallurgiai kísérletek tisztázhatják. Hiszen nagyon fontos lenne annak a metallurgiai szempontból ellentmondásos helyzetnek a metallográfiai alapú tisztázása, hogy a magas óntartalom miatt elvileg rideg és ezért törékeny bronz mechanikai tulajdonságát miként tudták az ágyúk esetében úgy megváltoztatni, hogy az erős hőhatás, a robbanás lökés-szerű ereje ellenére se törjön darabokra. A megoldás kulcsa feltehetően az ón melletti ólomtartalomban valamint a hőkezeléssel gondosan a kialakított szövetszerkezetben keresendő.

Fémeszközök

A 2012. évi munkálatok során egy vas fejsze (6. tábla 2.), két felső nyélállású vaskés töredéke (6. tábla 3.), valamint néhány négyzetes keresztmetszetű vasszeg töredéke mellett különböző lószerszámokhoz tartozó vaskarikák, hevedercsatok, falerák, egy bronzcsörgő valamint a szőlőhegyi elágazónál végzett csatornázási munkálatok során egy vas famegmunkáló eszközként is használható ösztöke látott napvilágot (6. tábla 1.). Utóbbi pontos analógiáját Müller Róbert is közli, mezőgazdasági vaseszközök történetét összefoglaló munkájában.¹⁰

Viselet

A 2012. évi munkálatok során a mindennapi viselet részeként használt, különböző öntött bronz csatok, és veretek kerültek elő, melyek a török korban megváltozó ízlésvilágot tükrözik. A legdíszesebb egy áttört testű bronz csat, a bázisán vas szíjrögzítővel (6. tábla 8.).

Ékszerek

A Dombóvári Helytörténeti Gyűjteményben található tárgyak közül kiemelkedőek a 14–16. századi, öntött pecsétgyűrűk (6. tábla 12–17.). Az ovális és szögletes gyűrűfej-forma elsősorban a 15–16. századra keltezhető, mivel az öntött változatok a 14. század végétől, 15. század elejétől terjedtek el. A gyűrűkön a késő középkorban elterjedt ábrázolásokat láthatunk (liliom, madár, növényi dísz), melyek előképei már a korábbi évszázadokban is jelen vannak, ugyanakkor nincs közöttük a 16. század későbbi évtizedeire jellemző, török kori motívum.¹¹ A liliosos gyűrű (6. tábla 15.) párhuzama Nagytőke határából ismert.¹²

⁹ RINGER-BARKÓCZY-KOVÁCS 2011, 361-363.

¹⁰ Algyó – Csongrád megye. Ltsz.: MFM 6/1914/9. (MÜLLER 1982, 26.; 17. kép)

¹¹ A gyűrűk meghatározásában Litauszki Zoltán volt a segítségünkre. Fogadjja köszönetünket.

¹² TÜRK 2001, 383–395.

Fémedények

A különböző fémedényekhez tartozó töredékek a gazdag törökkori kultúra hagyatékának tekinthetők és a déli eredetű népszerűség által előszeretettel használt tálak és bögrék nagy számával együtt intenzív törökkori megtelepedésre utalnak. Összesen 8, fémedényhez tartozó szórvány töredék ismert a lelőhelyről. Néhány esetben meghatározható a töredék típusa, így 3 lemezdarabot egyértelműen török kori fém talpastál – szahan – töredékének határozhatunk meg,¹³ egyet pedig bogrács töredékének tarthatunk.

Pénzek

A számos középkori tárgy közül, külön figyelmet érdemelnek az abszolút időhatárok között adatható pénzek. A vár és a várálja településről eddig ismert legkorábbi veret egy III. Béla által kibocsátott réz tálkapézn (1172–1196) (6. tábla 9),¹⁴ melyet a vár Árpád-kori, eddig csak feltételezett életének közvetett bizonyítékeként tarthatunk számon. Emellett elsősorban késő középkori ezüst denárokat találunk a leletek között. Meghatározható egy Mária (1382–1395) 1383-ban veretett ezüst denár¹⁵ (6. tábla 11) és egy 16. századi hamisítvány is (6. tábla 10).

Kerámia edények

A kerámiaanyag korhatározását és típusokba történő besorolását a szórványleletek teljesen vegyes összetétele mellett a viszonylag nagymértékű fragmentáltság is nehezítette, de formájuk és funkciójuk alapján sikerült az edénytöredékek egy jelentős részét meghatározni.

A legkorábbi csoportba egy kisméretű bogrács-, valamint néhány főzőedény töredéket soroltunk (1. tábla 1.; 2. tábla 1.).

A 14–15. század sokszínű leletanyagában az import edényeket egy 15. századi, gömbös peremű, bécsi fazék peremtöredéke képviseli (5. tábla 1). A kúpos fedők (4. tábla 1–3) és kaolinos soványítású pohártöredékek (1. tábla 6; 3. tábla 3; 4. tábla 16) mellett a különböző típusú fazék peremtöredékek vannak legnagyobb számban jelen a leletanyagban (1. tábla 5, 7; 2. tábla 2–4, 6, 10–15; 3. tábla 5–6). A dombóvári fazekak peremtöredék típusait a 9. tábla 5–26. foglalja össze. A 15. század végére a 16. század elejére keltezhető egy desztillálókészülék táljának töredéke (5. tábla 3).

A 16–17. században a török kerámia teszi változatossá a képet. Az értékes importok a törökkorban is jelen vannak. Egy fajansz csésze apró töredéke a kor luxuscikkeinek jelenlétéről árulkodik. A különböző típusú főzőedények mellett jelentős a korsók, kancsók és palackok aránya. Kiöntőcsöves, orsós nyakú, szűrőbetétes, redukciós és oxidációs eljárással készült korsók egyaránt előfordulnak (1. tábla 3.; 4. tábla 4–5, 8–9.), melyek közül egy zöld mázas palack peremtöredéke képviseli a török díszkerámiát. A talpastálak között is megtalálhatjuk a behúzott, legömbölyített szélű; a vízszintesen kihajló, csipkézett és sima, függőleges tagolású peremkialakítást is (5. tábla 4–6.). Szűknyakú kancsók töredékei egészítik ki a folyadéktároló edények sorát (4. tábla 10–11.). A pecséthenger használata figyelhető meg egyes 16. századi korsókon, fazekakon (3. tábla 1.). A lábasokat egy barna, folytatott mázas lábtöredék képviseli (5. tábla 7.), valamint az asztali kerámiák közé tartozó, különböző festett, írókázott és mázas tányérok, valamint poharak töredékei is megtalálhatók az anyagban (1. tábla 2.; 4. tábla 12–14). A hódoltságkor helyben készült „bosnyák” fazekasáruban megtalálható egyszerű kivitelű edények is jelen vannak Gólyavár leletanyagában (5. tábla 9.).

A törökkor jellemző leleteit, a cseréppipákat, egy vörös anyagú, mázatlan, kiöblösödő tűzterű török pipa erősen töredékes darabja képviseli (4. tábla 4.). Több hasonló példányt ismerünk Tolna megyéből és számos párhuzama megtalálható a Wosinsky Mór Megyei Múzeum régészeti gyűjteményének törökkori pipái között is.¹⁶

¹³ A különböző török hagyatéki összeírásokban a fém talpastálakat legtöbbször szahannak nevezték (GERELYES 1979, 204.).

¹⁴ C.N.H. I. 98.

¹⁵ C.N.H. II. 114.

¹⁶ A Wosinsky Mór Múzeumban található törökkori pipákról lásd GAÁL 2004.

Üvegtárgyak

A 2012-ben összegyűjtött leletanyagban egy 15. századi, import, kotyogós nyakú, gyenge kékeszöld irizálású üvegpalack töredéke is megtalálható. A különböző, kettős kónikus testű pálinkásüvegek, palackok a késő középkorban jelennek meg a magyarországi várak anyagában és a korabeli európai divatnak megfelelően itáliai formákat és díszítésmódokat követnek.¹⁷ Az asztali használatra készített üvegek jelentősebb elterjedésével a 15. században számolhatunk.¹⁸ A késő középkori import üvegek többszörösen közvetített úton, itáliai, csehországi, Közép-Rajna-vidéki üvegfúvó műhelyekből érkeztek Magyarországra, nem véletlen, hogy a 14. században meginduló magyarországi üvegyártást is erős velencei hatás jellemzi, melynek fellendülésével a kereslet növekedésének következtében, szintén a 15. században számolhatunk.¹⁹

Kályhaszemek, kályhacsempék

Gyakori leletnek számítanak a kályhaszemek és kályhacsempék töredékei. A tál alakú kályhaszemek mellett díszesebb, reneszánsz kályhák zöld mázas oromcsempéivel és barna mázas, díszes töredékekkel találkoztunk, melyek leginkább a 15. századra és a 16. század első felére keltezhetőek (1. tábla 8–10.; 5. tábla 8.; 9. tábla 2–4.).

A leletanyagot végigtekintve a következő megállapításokat tehetjük: a szórványleletek jelentős részét nem datálhatjuk szűkebb időhatárok között. A meghatározható kerámiaanyag jelentős része a 15. századhoz köthető, azonban a legtöbb fémtárgy és fegyver (több, mint 100 db) a 16. századra datálható. A 13. századra keltezhető leletanyag csak kis mennyiségben van jelen, azonban a terület korai használatát az edénytöredékek mellett egyértelműen bizonyítja a III. Béla által kibocsátott réz tálkapézn.

DOMBÓVÁR-GÓLYAVÁR

AZ ÚJABB KUTATÁSOK ÉS MEGFIGYELÉSEK TÜKRÉBEN

A most bemutatott leletanyagban különösen az Árpád-kori leletek elgondolkodtatóak. A dombóvári vár keltezésénél sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a Gólyavárat valamikor a 15. században építették a Dombaiak.²⁰ A Dombóvár és Sásd között, a 611. számú út mentén, a Kapos árteréből kiemelkedő dombon álló vár egykor patinás épületből ma már csak néhány falcsont látható (14-17. kép). Annak ellenére, hogy hamar a magyarországi várkutatás látókörébe került a Dombai család, majd 1543-ig Werbőczy István tulajdonában lévő erősség, régészeti feltárása még várat magára. Ezért is tartjuk fontosnak a 2011 telén, valamint 2012 tavaszán a vár területén és annak közelében végzett földmunkák során tett régészeti megfigyeléseink tükrében a korábbi kutatási eredmények rövid áttekintését, újraértékelését.

A vár első ismert tulajdonosai a 14. századtól főként Somogyban birtokokat szerző Dombai család tagjai, akik különösen Mátyás uralkodása alatt és azt követően tesznek szert országos hivatalokra. Dombai Pál Hunyadi Mátyás koronázásán főlovászmesterként volt jelen, László testvére pedig később a kamaramesteri, ugyancsak országos tisztséget töltötte be. A vár jelentős mértékű, reneszánsz stílusú átépítése is feltehetően az ő személyükhöz köthető.²¹ Fiaik, Miklós és Pál ugyancsak gyorsan felfelé ívelő pályájának fontos eseménye az 1505-ös rákosi gyűlés, ahol Tolna megyét képviselve hitet tettek a mindenkori nemzeti király választása mellett. Az elfogadott országgyűlési határozat tervezetét a köznemesi párt vezéralakja, Werbőczy István ítélmester fogalmazta. Dombai Pál korának

¹⁷ GYÜRKY 1971, 218–219.

¹⁸ HOLL 1992, 49.

¹⁹ GYÜRKY 1989, 217.

²⁰ KOPPÁNY 1994, 163.

²¹ SZŐKE 1971 34-35.

szintén neves jogtudósa, 1507-ben a királyi tábla egyik bírója, aki Werbőczyhez hasonlóan megbízást kapott a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyv, a teljes magyar írott és íratlan joganyagot összefoglaló munka elkészítésében való részvételre.²² A két középkori magyar jogtudós közötti kapcsolat rokoni szállal is megerősített: az 1517-ben elhunyt Dombai Pál fia, János elvette Werbőczy leányát, Erzsébetet. Fiuk nem lévén, közös lányuk, a kiskorú Dombai Anna örökölte aztán a birtokokat, akinek nagyapja, Werbőczy István lett a gyámja, s így végül Dombó várának ura is.

Werbőczy István Tolna megyei birtokszerzése jelentőségének megítéléséhez nem érdektelen röviden áttekinteni a korabeli országos gyakorlatot is tükröző családtörténetét sem. Werbőczy családjának még Kerepeczi János és Barla néven ismert Bereg megyei kisnemesi ősei 1429-ben vették meg a szomszédos Ugocsa megyei Werbőcön lévő nemesi kúriát, ekkortól kezdik magukat az új birtokról nevezni. A testvérek közül János köznemesi pályára lépve ügyvédkedett, Barla pedig a királyi udvarban főasztalnok-helyettesként szolgált. De hamarosan már Budán találkozhatunk az apjához hasonlóan ugyancsak Kerepeczi János nevet viselő, a királyi törvényszék mellett ügyvédkedő rokonnal is. Feltehetően az ő révén kerül majd az 1458 körül Werbőcön Kerepeczi Osvát és Deák Apollónia gyermekeként született Werbőczy István a királyi udvarba. Werbőczy István a pozsonyi Academián kívül valószínűleg Bécsben és Itáliában is tanult. Itt saját szemével láthatta, tapasztalhatta a kereskedelem és pénzélet forradalmának hatásait, az egyéniséget és az egyéni érvényesülést előtérbe helyező reneszánsz szellem következményeit. Életre szóló mintát kapott az újgazdagok magasraívelő karrierjéből, a kiváltságolt családok kezén felhalmozott óriási földbirtokokról, azok gyors megszerzésének módozatairól. Mint Mezey Barna fogalmaz: „*Életének hátterét a reneszánsz Európa és a rendi Magyarország adta.... Egyénisége, sikeres életpályája, történelmi szerepe e két alapvető hatás keveredéséből bontakozott ki.*”

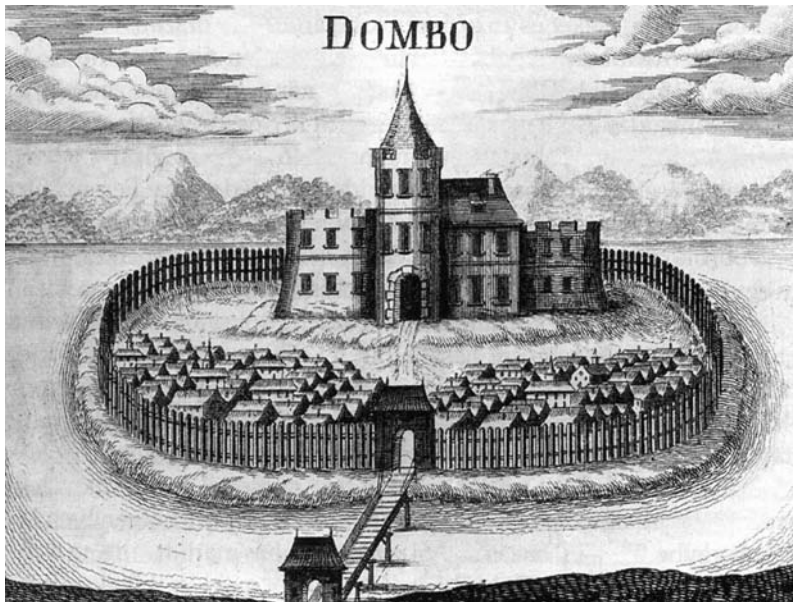
Werbőczy tehetségével, széleskörű általános és szakmai műveltségével tökéletesen megvalósította a kor ember- és karriereszményét – de egyetemi végzettsége, itáliai tanulmányai, reneszánsz viselkedése ellenére sem vált soha humanistává. A magyar mellett beszélt latinul, görögül, németül, járt Loredano velencei dogénél valamint V. Károly német-római császárnál, X. Leó és VII. Kelemen pápáknál, de még Luther Mártonnal is hitvitába keveredett. Jelentős művek megjelentetését is támogatta, többek között mecénásként segítette Janus Pannonius tíz elégiájának kiadását (1514) is, az pedig szinte már természetes, hogy mélyen vallásos emberként az egyház számára több birtokot is adományozott. Ugyanakkor tehetsége, szorgalma, merész, vállalkozásokra és kockázatra kész egyénisége révén élt minden, a korban a karrierépítés általánosan elfogadott olyan módszerével mint a ravaszság, a vakmerőség, az erőszak. Ekkor bukkan fel először a magyar hivatalnoki rendszerben az eszével boldoguló, munkájával, hozzáértésével és tapasztalataival rangot kivívó, művelt szakértő alakja, aki nélkülözhetlenné válása következtében munkáját busásan meg is fizetteti. Werbőczy a források szerint működésének több mint négy évtizede alatt – felhasználva jogi ismereteit, politikai- és családi kapcsolatait, kihasználva adósai valamint ügyfelei kiszolgáltatottságát, politikai ellenfeleinek az ő megnyerésére irányuló erőfeszítéseit – mintegy kétszáz birtokot szerzett meg.²³ Ebbe a sorba tartozott a két most vizsgált település, Dombóvár és Döbrököz erődítménye is.

Werbőczy István kihasználva veje, Dombai János 1536 körüli halálát, megszerezte unokája, Dombai Anna gyámságát, akinek mostohaanyját kismizmizte. Így Dombóvár birtoka is már az övé lett.²⁴ A dombóvári rokoni kötelekeken túl Werbőczy István már valamivel korábban is eredményes volt a Tolna megyei birtokszerzésben. Szerecsen János Döbrököz és Dáróvár birtokosa a bécsi egyetemen tanult, 1521-ben királyi titkár volt. Részt vett a mohácsi csatában, 1532-ben hunyt el. Özvegye, Herczeg Katalin 1534-ben hozzáment a már hetvenen is túli Werbőczy Istvánhoz. Így Döbrököz vára szintén a jelentős vagyont felhalmozó középkori jogudós birtoka lett. Imre fia elvette mostohalányát, ezzel a családi kötelekek még erősebbé váltak. Werbőczy Imre mint Tolna megye

²² MEZEY 1999.

²³ MEZEY 1999.

²⁴ SZAKÁLY 1969, 17.

7. kép. Greischer Máttyás 1690 körüli rézkarca Dombó váráról

egyik legnagyobb birtokosa aztán pedig jelentős szerepet töltött be a vármegye török elleni védelmében.²⁵ A Werbőczy-család megyénkben nem csak birtokokat szerzett, mint azt tette ország-szerte, hanem a Mohács utáni időszakban területünk életük, működésük jelentős színterévé is vált a teljes török megszállás idejéig. Az egyik török forrás szerint a szultánnal jó viszonyban lévő, a magyarok főbírája címet is elnyerő Werbőczy István 1541-ben Budán a szultánnak ígérte Döbröközt,²⁶ de következő évben nem tisztázott körülmények között meghalt. Tolna vármegye főis-

pánjává lett Imre fia az ígélet teljesítése helyett pedig fegyvert fogott a betolakodókra, 1542-es, Kászon mohácsi bég feletti kozári diadalát Tinódi is megénekelte. Végül kénytelen volt maga Mehmed budai pasa a döbröközi vár ellen vonulni, s 1547 elejéig az egész megye török kézre került.²⁷ Werbőczy Imre pedig erdélyi birtokaira vonult vissza, így amilyen könnyen és gyorsan szerezték Tolna megyei birtokaikat, ugyanolyan gyorsan végleg el is veszítették.

A török kézre került két vár életéről, alaprajzáról viszonylag keveset tudunk. Annak ellenére, hogy a Dombai család igen korán a hazai várkutatók látókörébe került, az 1543-as török megszállásig Werbőczy család tulajdonában lévő erősség régészeti feltárása még várat magára. A vár környékéről eddig előkerült régészeti leletek az eddigi elképzeléseknél azonban lényegesen változatosabb képet tárnak elénk. A leletanyag legnagyobb részét a szűkebb időhatárok között nem datálható, 13–17. századi, cserépedények töredékei alkotják, de a területen előkerült középkori pénzek, valamint import tárgyak a közelebbi datálást is lehetővé teszik. A lelőhelyről származó legkorábbi érme egy III. Béla király (1172–1196) által, bizánci és arab mintára kibocsátott réz tálkapéznél,²⁸ amely a 12. század utolsó harmadában volt forgalomban. Egy ágyúcső töredéke pedig a rajta lévő (15)21-es évszám részlete alapján már a vár 16. századi átépítéséhez és megerősítéséhez kapcsolható. Az újabb régészeti leletek tehát folyamatos használatot jeleznek a 12–13. századtól a 17. század végéig. Korábban, épp az árpád-kori régészeti emlékek hiánya miatt gondolták úgy, hogy az erősség megépítésére csak az 1520-as években kerülhetett sor, melynek a forrásokban 1311-től felbukkanó „előzménye” a Kapos másik partján elhelyezkedő, 13–16. századra datált szigeterdei lakótorony lehetett.²⁹ Ezt a korábbi elképzelést a lelőhelyen az Árpád-kortól folyamatosan elkerülő régészeti leletek önmagukban is megkérdőjelezik. Ez egyben azt is jelenti, hogy Dombóvár a korábbi elképzelésekkel szemben a ma Gólyavárnak nevezett erődítésről kapta a nevét. A korábbinál szélesebb időhatárok közé keltezhető régészeti leletek és a megfigyelt rétegviszonyok, helyszíni jelenségek szükségessé teszik a várról szóló két legfontosabb korabeli forrás ismételt elemzését is.

A várról az első ábrázolást *Greischer Máttyás* készítette az 1690-es években a terület új tulajdonosa, az Esterházy család megbízásából. (7. kép) A későbbi kutatás ezt a metszetet túl idealizálnak

²⁵ SZAKÁLY 1969, 23.

²⁶ SZAKÁLY 1969, 26., KITANICS 2010, 126.

²⁷ SZAKÁLY 1969, 26–27., KITANICS 2010, 126.

²⁸ C.N.H. I. 98.

²⁹ MIKLÓS 2007, 190

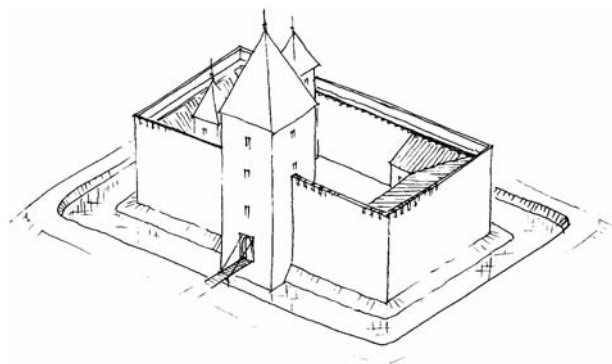
tartotta, ezért nem is vette figyelembe. Rómer Flóris is lerajzolta a romot 1866-ban, elkészítve a várról az első hiteles megfigyeléseket ábrázoló vázlatot (8. kép). A későbbi rekonstrukciós kísérletek alapvető szöveges forrása Kelcz Mihály 1692. január 9-én kelt, leltárszerű jelentése volt.

A Gólyavárral kapcsolatos kutatások eredményeit korábban Koppány Tibor összegezte: szabályos négyszög alaprajzú vár képét rajzolta le, amelynek udvarát kő konzolokon nyugvó védő-

folyosóval épített, pártázatos falak határolták. A nyugati oldalának közepén emelkedet a falak fölé magasodó, nagyméretű kaputorony, belsejében pedig egymással szemben, az északi és a déli oldalon alápincézett, emeletes lakóépületek álltak. (9-10. kép) Közülük az északinak az udvar felőli oldalán nyugatról és keletről kisebb tornyok álltak, a déli épület előtt pedig két, az udvar terébe benyúló építmény volt.³⁰ Később többen az ő leírására és tömegvázlatára hivatkoznak, ugyanakkor az újabb közlésekben már feltűnnek a különböző forrásokból nyert információk közötti ellentmondások is (11. kép).³¹ Hiszen ellentmondást tapasztalhatunk a terepviszonyok tekintetében, az eredeti Kelcz-jelentés és későbbi idézései, a falmaradványok és a Kelcz-jelentés értelmezése között, a vár korabeli ábrázolása és az eddigi kutatás által feltételezett formája között, valamint a régészeti leletek és a vár feltételezett használati kora között.³² A négyzetesnek gondolt alaprajz miatt a korábbi kutatás a terephez képest aránytalanul kicsi épületegyüttessel számolt, valamint a domb legmagasabb, stratégiaileg legfontosabb részét is beépítetlennek tartotta.³³ Kelcz Mihály jelentésének későbbi idézetei egy jelentős ponton eltérnek az eredeti szövegtől. Az eredeti jelentés első mondatának, miszerint „Az vár négy szegletü, nap nyugotrul igen magas, és erős Tornya vagyon földél nélkül...” későbbi értelmezései a felsorolást tagoló központozást figyelmen kívül hagyva úgy oldották fel, hogy a vár bejárata a nyugati oldalon levő „igen magas és erős” tornyon keresztül lehetett.³⁴ Az így kialakult kép azonban ellentmond Kelcz Mihály leírásának, mivel a bejáratl szem-

8. kép. Rómer Flóris 1866-ban készült rajza a Gólyavárról

9. kép. Koppány Tibor rekonstrukciója a dombóvári erősségről (KOPPÁNY, 1994)

10. kép. Dunai József rekonstrukciója a Gólyavárról (ERKY-NAGY, 2006)

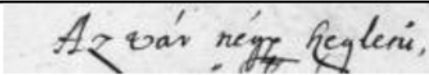
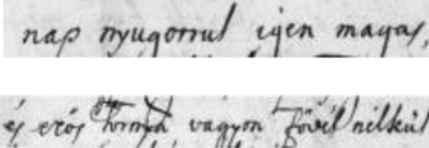
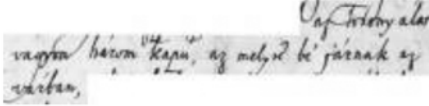
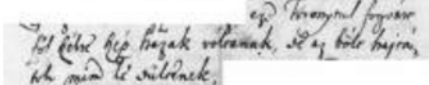
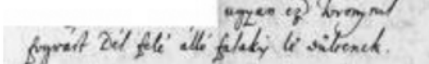
³⁰ KOPPÁNY 1994, 161.

³¹ GERE-MIKLÓS 2011, 342.

³² SZŐKE, 1971, 48-49.; KOPPÁNY 1994, 161.; MIKLÓS 2007, 172 és 178.; GERE-MIKLÓS 2011, 384.

³³ KOPPÁNY 1994, 162.

³⁴ SZŐKE 1971, 48-49.; KOPPÁNY 1994, 161.; MIKLÓS 2007, 178.; GERE-MIKLÓS 2011, 384.

Kelcz 1692	Szóke 1971, 48-49.	Koppány 1994	Miklós 2007	Gere-Miklós 2011
	Az vár négy szegletű,	„négy szegletű” (161)	négyzetes alaprajzú(172) négyszögletű (178)	
	nap nyugotrul igen magas és erős Torony vagyon földnélkül	Bejárata a nyugati oldalon levő „igen magas és erős” tornyon keresztül(161)	Bejárata a nyugati oldalon levő „igen magas és erős” tornyon keresztül (178)	bejárata a nyugati oldalon levő „igen magas és erős” tornyon keresztül (342)
	az Torony alatt vagyon három kapu, az melyen bé járnak az várban,	+		
	+	„föld szélre szép házak voltak, de az bolt háztások mind ledültenek” (161)	Észak felől „szép házak voltak, de az bolt háztások mind ledültenek” (179)	
	+	„nincsen semmi ház, hanem erős fal, és azon falnak az tetején egy folyosó kübül, es faragott kü gerendákra vagyon rakva	A K-i oldalon viszont „nincsen semmi ház, hanem erős fal és azon falnak az tetején egy folyosó kübül, es faragott kü gerendákra vagyon rakva	

11. kép. Kelcz Mihály 1992-ben írt jelentése fontosabb megjegyzéseinek torzulása a későbbi feldolgozásokban

ben csak erős fal állt, épületek ott nem voltak, ugyanakkor a vár délkeleti sarkánál ma is többszintes épület boltívrészletei figyelhetők meg.

A vár korabeli ábrázolása és a kutatás által feltételezett formája közötti ellentmondás alapvető oka a korabeli leírás pontatlan értelmezése és helytelen tájolása, valamint Greischer Mátyás metszetének figyelmen kívül hagyása volt. A várat csekély méretekkel, saroktoronyok nélkül, a nyugati oldalon elhelyezkedő bejárattal ábrázoló rekonstrukció³⁵ gyökeres ellentétben áll mindazzal, amit Greischer Mátyás ábrázolása sugall, ugyanakkor a jelentős méretű, díszes reneszánsz palota ábrázolásmódja az északi bejárattal, saroktoronyokkal és kerek kaputoronnyal közelebb áll Kelcz Mihály leírásához. Itt fontos kiemelnünk, hogy Greischer Mátyás dunántúli vár és kastélyábrázolásai, azokban az esetekben, ahol ma is álló épületekkel találkozunk, meglehetősen hiteles képet nyújtanak. Elég, ha megnézzük a sárvári, valamint a köpcsényi várról, vagy a sopronkeresztúri kastélyról készült metszetét.

Kelcz Mihály távolról közelíti meg a dombói várat, leírása megegyezik Greischer látképével: „Az vár négy szegletű, nap nyugotrul igen magas, és erős Torony vagyon földnélkül az Torony alatt vagyon három kapu, az melyen bé járnak az várban, előtte hid vagyon az arkon által, az kapukon min-

³⁵ KOPPÁNY 1994, 162.

12. kép. Légifotó a Gólyavár területéről az 1950-es évek elejéről

13. kép. Dombóvár-Gólyavár. A várromok közvetlen környezete a levegőből (2010)

denikén egy-egy jó retesz, fejestül, Lakatostúl etc.” A várhoz útja csak észak felől vezethetett, ahonnan a várhoz és a várálja településhez is leágazott a mocsáron átvezető út. Mint Greischer ábrázolása is mutatja (7. kép), a bejárat is ezen az oldalon helyezkedett el, ebből következően Kelcz leírásának értelmezésében az eddigi kutatás tájolása is 90°-ot tévedett. Belépve az erődítménybe az udvaron körbefordul, majd végigjárja és leírja az épületeket. Megfelelő tájolás esetén, egy negyed kört jobbra elforgatva Kelcz leírása pontról-pontra értelmezhető, így a még meglévő téglafal csonkja például a keleti oldalon lévő, háromszintes palotaépülethez köthető. Greischer Mátyás metszete és Kelcz Mihály leírása, valamint a korabeli építészeti párhuzamok alapján összességében az eddig feltételezettnél lényegesen nagyobb és gazdagabb reneszánsz várkastély képe rajzolható fel, melynek méretei (kb. 50 × 100 m) is jóval meghaladják a korábbi feltételezéseket. Csak a helyes tájolásnak köszönhetően válik értelmezhetővé a Kelcz-féle leírás következő mondata is, hiszen különben a tévesen délre írt falon kilépve a régészeti megfigyelések szerint épületmentes területre, gyakorlatilag a mocsárba lépünk: *„Délrül való rész három condignatióbúl allott alatta kétt jó pincze, az edgyik az épületnek feléigh, a másik pedigh végigh nyúl, az első pincze fölött való condignatio bolt-hajtás alatt vagon, ebbül délre nyilló Ajtón kívül vagon egy ház, és egy erőss Bólt, kinek kinek az bólthajtása mastis exstal, ezen condignatiokon föllyül harmadik, és negyedik minden padlás nélkül vagon...”*

Megfelelő tájolás esetén a leírás szerint a nyugati oldalon a palotaszárnyon kívül egy négyszintes épület van, amely alul boltozott, felül azonban padlásolt volt. Ez az épület egy, a várpalota nyugati oldalán, a legmagasabb ponton álló korábbi, feltehetően Árpád-kori torony maradványa lehetett. Az ötvenes években készült légifotón a szépen kirajzolódó jellegzetes körárok mellett jól látható, hogy ezt a részt később egy kerítőfallal és az övező körárok részbeni betemetésével a várhoz kapcsolták (12. kép). A legújabbban készült légifotókon is jól látható, hogy a növényzet színe a ma a felszínen látható falcsonkok által kijelölt, közel négyzetes területtől nyugatra fekvő részen egy közel kerek foltban eltér a környezetétől (13. kép). A stratégiaileg legértékesebb területet tehát már korábban beépítették, a későbbi reneszánsz palotaszárny ezért épült az alacsonyabb fekvésű területen. Mindezeket figyelembe véve megalapozottan állítható, hogy a Dombai család várának előzménye az ezen a helyen álló lakótorony első említése alapján (1310) legalább a 14. századra, de még inkább a 13. századra keltezhető. A szigeterdei lakótorony feltehetően más birtokosé volt, amit alátámasztani látszik a két erősség között a középkorban a Kapos medrénél húzódó megyehatár is. A Dombai család patkó alakú, reneszánsz várkastélyát a délről emelt erős fal és a már korábbról álló Árpád-kori lakótorony tette teljessé. Kelcz Mihály jelentését pedig javasoljuk a továbbiakban az alábbi kiegészítésekkel együtt értelmezni:

SEU DESCRIPTIO ARCIS DOMBO-VÁRIENSIS

Az vár négy szegletű, nap nyugotrul igen magas, és erős Tornya vagyon föld nélkül az Torony alatt vagyon három kapu, az melyen bé járnak az várban, előtte hid vagyon az arkon által, az kapukon, mindenikén egy egy jó retesz, fejestül, Lakatostúl. etc.

Ezen Torony alatt vagyon egy hir mondó mosár és azon alól egy Tömlöcz, ezen Toronytul fogvást föl szélre szép házak vóltanak, de az bolt hajtások mind le dültének, ugyan ezen Toronytul fogvást ~~Dét~~ (Nyugat) felé álló falakis le dültének.

Föl szélrül avagy ~~Északrül~~ (Keletről) való rész három condignatióbúl álló, de az bolt hajtások mind le szakadoztanak, az középső, és Fölső condignatió állott négy nagy házbúl, és azon condignatiónak az allya mind végigh finom pincze vólt, de annak is az boltozása le szakadozott, azon condignatiók mellett az vár piarcza felé ~~nap nyugotrul~~ (északról) vólt ismét egy alkalmas torony, azon Torony alatt egy alkalmas kamara vagyon.

Ugyan azon condignatiók mellett ~~nap keletre~~ (délre) vagyon hasonló Torony, ennekis az allyában egy alkalmas ház vagyon, alatta pedigh Pincze.

~~Nap keletrül~~ (délről) nincsen semmi ház hanem erős fal, és azon falnak az teteyén egy folyosó kübül, és faragott kú gerendákra vagyon rakva.

~~Détrül~~ (Nyugatról) való rész három condignatióbúl állott alatta kétt jó pincze, az edgyik az épületnek feléigh, a másik pedigh végigh nyút, az első pincze fölött való condignatio bólt-hajtás alatt vagyon, ebbül ~~détré~~ (nyugatra) nyilló Ajtón kívül vagyon egy ház, és egy erőss Bólt, kinek kinek az bólt-hajtása mastis exstál, ezen condignatiokon föllyül harmadik, és negyedik minden padlás nélkül vagyon, itt az középső condignatióbúl ~~détré~~ (nyugat) felé nillo Ajtorúl vólt megint egy derék ház, megint ebbül vár piarcza felé nilló Atón egy más ház, és ott egy szenellő hely, és kamrácska.

Ezen condignatióban valamennyi gradics vagyon, mind faragott kőbúl constál, és az gradicsok tartalékja mind faragott kú, az egész várban kiváltképpen szegletekben felés faragott kú vagyon az falakban.

Ezen várban vagyon mindenestül harmincz Ajtó hely és az Ajtó lábak mind czifrán ki

*faragott kübül vannak. Ablak vagyon
hatvan kettő azis mind czifrán ki faragott
kübül való.*

*Kü fal-tartó szál vas vagyon n. 3. föl szélrül
való condignatióban, Ablakra való vas rostély
n. 3. Egy Seregh-bontó előtt puskábúl álló
kerekekkel edgyütt, Szakállas vagyon n. 14.
Az egész vár minden földél nélkül vagyon,
az el romlott falakbúl pedigh alkalmas
épületet tehetni etc.*

*Ezen várnak Téglya vetője volt nap kelet-
rül az híd előtt, mellyet az utánis jövendő
ben ha kívántatnék, megh csinálhatni etc.*

De as 1692. Conscriptio

Bonor Dombóvár

A legfrissebb régészeti megfigyelések és a korabeli források újraértelmezése egyaránt arra mutat, hogy a Dombai család dombóvári, a kutatás által korábban a dunántúli kisvárak csoportjához sorolt várkastélya, valójában a korabeli metszeten látható ábrázolásnak megfelelően a magyarországi reneszánsz építészet egyik gyöngyszeme volt (7. kép). Ugyanakkor arra is jó példa, hogy a magyar nemesség mennyire nem érzékelte, nem vette tudomásul a török veszélyt, amikor óriási anyagi áldozatok árán a mohácsi vész előtt pár évvel látványos, kényelmes, de védelmi célokra alkalmatlan palotát emelt. A most már helyes irányba fordított leírás, térkép és a rommező tényleges kiterjedésének megismerése alapján remélhetően végre a falak tervszerű régészeti feltárása is megkezdődhet, melynek eredményeként bepillantást kaphatunk a vár építéstörténetének további részleteibe.

14-15. kép. A vár romjai 2010-ben, belvíz idején. A Kapos vize úgy fogja körbe a várat, mint hajdanán

16-17. kép. A vár és környékének bokroktól megtisztított területe ÉNy-ről illetve ÉK-ről fotózva 2013 tavaszán

A DÖBRÖKÖZI, 14–17. SZÁZADI ERŐSSÉG TERÜLETÉRŐL SZÁRMAZÓ RÉGÉSZETI LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A vár szomszédságában lakó Simon Zoltánné éveken keresztül gyűjtögette a vár és a váralja településen a szántásból, kiskertekből előkerülő edények, kályhaszemek, kályhacsempék, valamint egyéb égetett agyagból készített használati tárgyak 14–17. századra keltezhető töredékeit. Ezeket 2012. év végén tudományos feldolgozásra a Wosinsky Mór Múzeumnak adta át. A leletek átvételekor terepszemlét tartottunk a vár körül, s néhány részletkérdésben az eddigi kutatás álláspontjától eltérő eredményekre jutottunk. Különösen a váralja település elhelyezkedését és a vár alaprajzát, a külső árok kérdését érintően merültek fel új adatok és szempontok.

A vár szomszédságában lévő, Újtelep 104-es számú telken a ma is álló épület alapozási munkálatainál 1982-ben találtak régészeti leleteket. Közülük néhány késő középkori és hódoltságkori edény töredéke – egy kereszt alakú fenékbélyeges fazék, egy kályhaszem, valamint fogaskerék-díszes korsó darabja végül a Wosinsky Mór Múzeumba kerültek. Ezt most jelentősen kiegészíti a vár és a váralja településről származó több mint másfélezer töredék, melynek közreadása sajátos módon egyben az eddigi legnagyobb számú közölt leletanyag a lelőhelyről.³⁶ Az általunk vizsgált, zömében felszíni gyűjtésből származó leletanyag kizárólag kerámiatárgyak: edények, kályhaszemek, kályhacsempék, valamint egy cseréppipa töredékét tartalmazza.³⁷

Kerámia edények

A szórvány kerámiaanyagban megtalálható legkorábbi edénytípus a kavicsos soványítású cserépbogrács, melynek kifelé és mindkét irányba megvastagodó peremtöredékei vannak jelen (7. tábla 2–3.). Az egyik peremtöredék külső oldalán egymást keresztező, bekarcolt vonalak láthatóak (7. tábla 3.). Egy finoman iszapolt agyagból készült, keskeny, kifelé és befelé is megvastagodó, vékonyfalú példány pedig későbbi darab lehet (7. tábla 1.).

A döbröközi szórványok között kizárólag a késő középkorban általánosan elterjedt, korongolt fedő néhány töredéke található meg (7. tábla 4., 7., 10.).³⁸ A legtöbb kúpos fedőtöredék díszítetlen, egy a pereme felett hornyolt példányt ismerünk (7. tábla 10.). A késő középkorban a lapos fedőkkel egy időben megjelent kúpos fedők váltak általánossá, a Döbrököztől ismert példányok is a zömmel a 15. századra keltezhetőek.³⁹

A különböző típusú fazéktöredékek vannak legnagyobb számban jelen a leletanyagban (8. tábla 1–12.). A döbröközi főzőedények peremtöredék típusait a 9. tábla 27–45. foglalja össze. A változatos formájú és díszítésű fazekak közül nem hiányoznak az ún. fenékbélyeges példányok sem (7. tábla 19.).

Korsótöredékek jelentős számban fordulnak elő, melyek között pecséthengerrel díszített (7. tábla 17.) és kiöntőcsöves töredék is megtalálható (7. tábla 15.).

Az asztali kerámia egyik csoportját a kaolinós soványítású pohár- és festett, vagy festetlen palaktöredékek alkotják (7. tábla 9., 11.).

A 15. századi importot két morvaországi kőcserépedény, ún. Lostice-i sómázás edény töredéke jelenti a leletanyagban (7. tábla 5–6.).

A 15. század első felének díszkerámiáit egy bepecsételt díszű, kisméretű edény perem és oldal-töredéke képviseli a leletanyagban (7. tábla 14.).

A törökkori edények közül figyelmet érdemel egy sötét, kisméretű, simított felületű, enyhén behúzott, kifelé megvastagodó, legömbölyített peremű töredéke, amely a Vizi Márta által az ozorai

³⁶ Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Simon Zoltánnának a leletek gondos összegyűjtéséért, megőrzéséért és közlésre való átengedéséért.

³⁷ A leletanyag értékelése szempontjából irreleváns, a felszínen gyűjtött egyszerű állatsontokat, tégl- és kötötöredékeket figyelmen kívül hagytuk, azokat nem vizsgáltuk.

³⁸ Összesen 9 fedőtöredéket azonosítottunk a leletanyagban.

³⁹ PARÁDI 1958, 158.

vár mázatlan tányéranyaga alapján felállított tipológiai tábla 34. csoportjával mutat rokonságot (7. tábla 13.).⁴⁰ A hódoltságkori talpastalakat egy meghatározható talptöredék képviseli a leletanyagban (7. tábla 8.).

Kályhaszemek és kályhacsempék

A számos, zömében mázatlan kályhaszem mellett a leletanyag legérdekesebb darabja egy ólommás, alakos kályhacsempe töredéke (9. tábla 1). Az alak a jobb kezében könyvet, bal kezében egy hosszú madártollat, vagy pálmalevelet tart. Az ábrázoláson helyenként jól kivehető ferde bevagdosások, valamint a tárgy ívelt körvonala alapján nem határozhatjuk meg egyértelműen az alak jobb kezében látható tárgyat. Mivel az arc sérült és töredékes, az alak női nemére a derékban összefogott, redőzött ruházatból, annak nyaki kivágásából és domború mellkasi részből következtethetünk.

A Kárpát-medencében — elsősorban annak nyugati részén, valamint Erdélyben gyakran találunk a szentek és próféták alakjának ábrázolásával a késő középkori és kora újkori kályhacsempéken. Egyes szentek és próféták mindenhol népszerűek voltak, míg mások csak egy-egy régióban jelentek meg. A képmezőben látható alakok alapján a szenteket ábrázoló kályhacsempéket három alapvető csoportba lehet osztani. A szentként tisztelt uralkodók mellett vannak férfi szenteket és prófétákat, valamint női szentek ábrázoló kályhacsempék is. Általában könyvvel és más jelképekkel ábrázolják Pádai Szent Antalt, Hippói Szent Ágostont, Szent Bonifácot, Szent Annát és Szent Brigitát. Ezek közül tollat Szent Ágostonnál találunk.

A döbröközi kályhacsempe ábrázolásának pontos Kárpát-medencei analógiáját nem ismerjük és jól elkülönül a Kárpát-medence nyugati felében általánosan elterjedt kályhacsempe típusoktól — pl. a sarvalyi szarvast mintázó, vagy a kőszegi oroszlánt és griffet ábrázoló példányoktól. Alakos kályhacsempék közül több szent, illetve angyalábrázolásos példány Északkelet-Magyarországról, illetve a Felvidékről ismert,⁴¹ melyek használati idejét a 16. század elejére helyezi a kutatás. Ezek egy részének készítését, a technikai sajátosságok és a címerábrázolás alapján Feld István Kassa szabad királyi városának műhelykörzetébe helyezi, kiemelve az ott dolgozó mesterek kapcsolatait a budai és a besztercebányai műhelyekkel, ahol szintén készültek hasonló kályhacsempék.⁴² A besztercebányai szárnyasoltár alapján a besztercebányai típusú szentalakos csempék is legkorábban a 15. század végén jelennek meg. Az alföld területéről a Békés megyei Gerláról Szent Katalin és Szent Péter ábrázolás,⁴³ a szegedi várból és Csólyospálosról angyalábrázolásos kályhacsempe⁴⁴ ismert, melyeket szintén a 16. századra keltezhetőek.

A döbröközi töredéken látható attribútumok alapján Szent Anna, a Boldogságos Szűz Mária édesanyja, az édesanyák és házaspárok védőszentje, vagy Szent Brigitta ábrázolását láthatjuk. Szent Brigitta, Európa hat védőszentjének egyike 14. századi svéd, nemesi — a királyi családdal rokonságban álló — családból származó történelmi személy, akit IX. Bonifác pápa avatott szentté 1391-ben. Magyarországi kultusza a középkorban nem volt, ellenben a bibliai Szent Annával, akinek Magyarországi tisztelete sokrétű volt. A Pray-kódex tanúsága szerint a 12. század végén már külön latin nyelvű miséje, és külön ünnepe volt. Szent Anna leggyakrabban látható attribútuma a könyv, amely Ószövetségre, a Messiás-ígéretre történő utalást testesíti meg, így az ábrázolás Szent Annával történő azonosítása kézenfekvő megoldásnak tűnik. A kályhacsempe anyaga fehér agyag, amely a Gömör-vidéki fazekasokra jellemző tűzálló alapanyag, ugyanakkor pusztán az alapanyag típusa alapján nem határozható meg a műhelykörzet. A fenti példák alapján pedig a kályhacsempe-töredéket egy Döbröközön épített, alakos csempékkel felrakott reneszánsz kályha bizonyítékeként tarthatjuk számon, melyet a 16. század első éveiben készíthettek.

⁴⁰ VIZI 2008, 19. tábla, 34. típus.

⁴¹ Töketerebes, Füzér, Kassa, Kiszvárd (FELD 2002).

⁴² FELD 2002, 36.

⁴³ SZATMÁRI 2002, Kat. 173.; 177.

⁴⁴ TÖRŐCSIK 2005, 1. kép.

Cseréppipa

A pipákat egy zöld mázas török cseréppipa, gyűrűsen megvastagodó peremű nyaktöredéke képviseli (7. tábla 20.). Nyakgyűrűje egyszerű, díszítetlen, a töredék a fej, valamint a tűztér kelyhének hiányában közelebbi tipokronológiai csoportba nem sorolható.

A kizárólag szórványként ismert, vagyis zárt réteghez nem köthető leletanyagból teljességgel hiányoznak az abszolút időhatárok között adatolható pénzek. A kerámiaanyag az Árpád-kortól a törökkor végéig datálható a lelőhelyen. Jellegét és összetételét tekintve sok hasonlóságot mutat a Dombóvár-Gólyavár területéről ismert, korábban bemutatott leletanyaggal, ugyanakkor akár mennyire is szignifikáns mennyiségű, szelektált szórványanyagról van szó, amely közelebbi összehasonlító elemzésre nem alkalmas.

A DÖBRÖKÖZI VÁR AZ ÚJABB MEGFIGYELÉSEK TÜKRÉBEN

Döbrököz település keleti szélén, a Kapos jobb partján az egykori ártérből kiemelkedő dombon állnak az 1988-ban védetté nyilvánított döbröközi vár romjai (19-20. kép). Az egykori erősséggel kapcsolatos ismereteinket legutóbb Gere László és Miklós Zsuzsa foglalta össze.⁴⁵ A szabálytalan négyszög alakú várdomb pereme határozott, igaz ebben jelentős szerepe lehet a környezet intenzív földművelésének. Az egykori erősség belseje erősen bolygatott, növénytakaróval fedett. A két magasabb falcsonton legutóbb 2005-ben végeztek állagvédelmi munkálatokat.⁴⁶

Elsőként Moldoványi József ismertette a várat, aki kerek, faragott kövekkel díszített tornyokkal épített várkastélyként írja le az egykori erősséget: „Döbrököz városnak napkeleti részén a' Kapos bal partján vagy egy omladozó vár, mellyet valaha Kapos vize körül folyt. Tornyai a' mint mondatik, gömbölyűek valának, és egyikén sisakos férfiú, buzogányt tartván kezében látszatott kifaragva lenni...”⁴⁷ Később Pesthy Frigyes helynévtárában olvashatunk újabb információkat a vár történetéről, miszerint „vagynak még öreg emberek, kik emlékeznek arra, midőn ezen vár egész épségben Tető alatt állott csak az ajtók, és ablakok hiányoztak, és ezen vár 18dik században egy uradalmi Tisztartó által rontatott le, és abból most csak két vastag oszlop látható, hogy pedig ezen Vár csak ugyan török birtokában volt, igazolja az omladékok közt néhány évek előtt talált csempe török pipa és fehér kőből ki simított fél hold.”⁴⁸

Rómer Flóris 1866-ban alaprajzot és távlati képet is készített a várról és az akkor még viszonylag magasan álló romokról. Kammerer Ernő 1890-91-ben kisebb ásatásokat végzett a vár területén, azonban erről szakirodalmi adat nem áll rendelkezésre és az itt előkerült tárgyak sorsa ismeretlen.⁴⁹ A vár első szintvonalas felmérését 1988-ban Nováki Gyula és Sándorfi György készítette, melyet 1999-ben Egyed Endre egészített ki újabb részletekkel.⁵⁰

A vár a Kapos mocsaraiban feküdt és ez Miklós Zsuzsa szerint sáncárok nélkül is elég védelmet nyújtott számára.⁵¹ A falak közvetlen környezetét ábrázoló legújabb szintvonalas felmérések is úgy tüntetik fel, mintha az egykori mocsárból kiemelkedő kerek dombon állt volna a vár.⁵² Ezzel szemben a helyszínen jól látható, hogy az erősséget valójában egy északi irányban elnyúló dombhát déli végére építették. Az is érzékelhető, hogy a kiemelkedés gerince a vár közelében megtörik, kis nyereg szakítja meg (18. kép). Ez mesterséges beavatkozásra, arra utal, hogy valaha itt sáncárokkal vág-

⁴⁵ GERE – MIKLÓS 2006, 71–86.

⁴⁶ GERE – MIKLÓS 2006, 79–85., illetve MIKLÓS 2007, 190-197.

⁴⁷ MOLDOVÁNYI 1824, 61–62.

⁴⁸ GAÁL – KŐHEGYI 1977, 322.

⁴⁹ Wosinsky Mór 1891. évi kérdőíve – WMM Újkortörténeti Gyűjtemény.

⁵⁰ GERE – MIKLÓS 2006, 6. kép.

⁵¹ MIKLÓS 2007, 196

⁵² MIKLÓS 2007, 193.

18. kép. Döbrököz. A várat az ÉNy-i oldalán lévő dombvonulattól a felszínen egy ma is jól látható mélyedés választja el, ami az egykori várak helyére utal

ták el a dombhátat, vagyis a vár a környezeti feltételekhez maximálisan igazodva a középkorban megszokott módon vizesárokkal volt körbevéve.

A helyiek számos konkrét esetet meséltek, amelyek alapján azonosítható a középkori forrásokban a torony alatt húzódó pince⁵³ – ma a szomszédos telek széléig áthúzódó – lejárata. A meglévő falcsontok és az elbeszélések alapján arra lehet következtetni, hogy az omladék alatt még olyan többékevésbé ép részek is lehetnek, amely eddig elkerülte a kutatás figyelmét. Ez mindenképpen indokolná a vár falainak és sáncárkának talajradaros felmérését, hogy teljesebb képet kaphassunk a vár és a hozzá tartozó település történetéről. A műszeres felmérés eredményei kiindulópontot jelenthetnének a későbbi tervszerű kutatásokhoz is.

A két Tolna megyei Werbőczy vár további kutatásának egyfajta aktualitást is adhat a Tripartitum közelgő 500. évfordulójára való készülődés. Bár mint az eddigi adatokból egyértelműen kiderül, a középkori jogalkotásunk e műve korábban készült, mint Werbőczy István megyénkben is birtokokat szerzett volna. Azonban a Hármaskönyv összeállításában való részvételre Dombóvár ura, a királyi tábla bírájaként Dombai Pál is megbízást kapott, s így mégis van közvetlen kapcsolódási pont a magyar nemesi jogot összefoglaló jogkönyv elkészítéséhez. Sőt, éppen ez a szakmai kapcsolat és személyes ismeretség lehetett az alapja annak is, hogy a két jogtudós gyermekeiket összeházasította, ami a későbbiekben az unoka, Dombai Anna feletti gyámsággal jogalapja lett Werbőczy István Tolna megyei birtokszerzésének. Werbőczy István a politikai karrierjét jelentő 1525. évi nádori kinevezését követően már a következő évben ki is szorult az országos politikából: a rákosi gyűlésen hűtlenségért teljes jószágvesztésre ítélték. Az uralkodó az ítéletet érdemeire való tekintettel nem hajtotta végre, később pedig Szapolyai János kancellárnak nevezte ki és a török portával való tárgyalásokkal bízta meg. Werbőczy az országos politikából azonban végleg kiszorult – de karrierjének lefelé szálló ágában is aktívan gyűjtötte az újabb birtokokat, mint azt Dombóvár és Döbrököz példája is jól mutatja.

⁵³ MIKLÓS 2007, 191. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Erky-Nagy Tibornak, a gyűjteményében lévő dombóvári és döbröközi vonatkozású képek, másolatok felhasználásának engedélyezéséért (7-8., 10., 12., 14-15., 18. kép) ERKY-NAGY 2006, 16., 18.

Tolna megye már a hatalomból kiszoruló Werbőczy családnak adott otthont a török birodalom hazai terjeszkedése előtt. Jelképes az is, hogy míg a reneszánsz műveltségű Werbőczy Istvánt Szulejmán szultán is személyesen ismeri és kedveli, Imre fia már egy teljesen új kor és nemesi eszmény megszemélyesítője: hazáját karddal a kezében a végeken védi, várát, Döbröközt csak a budai pasa többszörös túlerőben lévő serege tudja elvenni tőle.

19. kép. A döbröközi vár maradványai az 1930-as években (Vitéz Attila szívességéből)

20. kép. A döbröközi vár 2010-ben, belvíz idején

IRODALOM- ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- C.N.H. I.
C.N.H. II.
ERKY-NAGY 2006
FELD 2002
GAÁL 2004
GAÁL – KŐHEGYI 1977
GERELYES 1979
GERE 2003
GERE – MIKLÓS 2006
GYÜRKY 1971
GYÜRKY 1989
HOLL 1992
KITANICS 2010
MIKLÓS 2007
MEZEY 1999
MOLDOVÁNYI 1824
MÜLLER 1982
PARÁDI 1958
SZAKÁLY 1969
SZATMÁRI 2002
- RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae I.* Bp. 1901
RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae II.* Bp. 1907
ERKY-NAGY Tibor, *Dombóvár tegnap és tegnapelőtt.* Dombóvár, 2006.
FELD István, *Gótikus és reneszánsz kályhacsempék Északkelet-Magyarországról. — Ofenkachel der Gotik und der Renaissance in Nordost-Ungarn.* In: Gerencsérek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Gyulai Katalógusok 11 (2002) 31–49.
GAÁL Attila, *Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében.* WMMÉ 26 (2004) 259–295.
GAÁL Attila–KŐHEGYI Mihály, *Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában. III.* BÁMÉ 6–7 (1975–1976) [1977] 279–360.
GERELYES Ibolya, *Török hagyatéki összeírások, mint kulturtörténeti források. Türkische Hinterlassenschaftsregister als kulturgeschichtliche Quellen.* Tanulmányok Budapest múltjából 21. (1979), 200–218.
GERE László, *Késő középkori és kora újkori fémlételek az ozorai várkastélyból.* Bp. 2003. (Opuscula Hungarica 4.)
GERE László–MIKLÓS Zsuzsa, *Döbrököz-vár.* Castrum 4. (2006/2) 71–86.
H. GYÜRKY Katalin, *Glasfunde aus dem 13–14. Jh. im mittelalterlichen Dominikanerkloster von Buda.* ActaArchHung 23 (1971) 199–220.
H. GYÜRKY Katalin, *A magyarországi üvegművesség fellendülése a XV. század közepén.* CommArchHung (1989) 209–220.
HOLL Imre: *Kőszeg vára a középkorban.* Bp. 1992 (FontArchHung)
KITANICS Máté, *Dombóvár a török hódoltság korában.* In: Városunk Dombóvár (szerk.: Pap Norbert) Dombóvár 2010, 125–136.
MIKLÓS Zsuzsa, *Tolna megye várai.* Bp. 2007. (VAH 22)
MEZEY Barna, *Werböczy István.* Rubicon 1999/7.
MOLDOVÁNYI József, *Tolna vármegyének Geographiai, Statistikai, és Topographiai esmertetése.* Tudományos Gyűjtemény, 1824. X. 49.
MÜLLER Róbert, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig.* Zalai Gyűjtemény 19 (1982)
PARÁDI Nándor, *Középkori cserépfedők. — Mittelalterliche terliche irdene Deckel.* FolArch 10 (1958) 155–160.
SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566).* Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (1969) 5–85.
SZATMÁRI Imre, *Katalógus* In: Gerencsérek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Gyulai Katalógusok 11 (2002) 73–120.

- TÖRŐCSIK 2005 TÖRŐCSIK István, *Régészeti és néprajzi kályhaleletek Szegedről. — Archaeological and Ethnographic Stove Findings in Szeged.* MFMÉ – StudEthn 5 (2005) 31–50.
- TÜRK 2001 TÜRK Attila, *Középkori liliomos pecsétgyűrű a Csongrád megyei Nagytőke határából.* MFMÉ StudArch 7 (2001) 379–392.
- VÁNDOR 2002 VÁNDOR László, *A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai.* In: Weitschawar. Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Zalaegerszeg, (2002) 73–82.
- VIZI 2008 VIZI Márta, *Két kerámia tárgytypus az ozorai várkastélyból. Sütőtálak és mázatlan tányérok.* WMMÉ 30 (2008) 233–264.
- RINGER – BARKÓCZY – KOVÁCS 2011 RINGER István–BARKÓCZY Péter–KOVÁCS Árpád, *A sárospataki ágyúöntő műhely régészeti kutatása és a régészeti leletanyag metallurgiai vizsgálata.* Archeometriai Műhely 2011/4. 351–370.

Zwei Burgen von Werbőczy im Komitat Tolnau. Dombó und Döbrököz im Überblick der neueren archäologischen Beobachtungen

In den letzten zwei Jahren haben wir in der Gegend der zwei Burgen von Werbőczy in Komitat Tolnau, in Dombóvár-Gólyavár und manchmal auch in der Umgebung von Burg Döbrököz wegen Bauarbeiten und Fundmeldungen mehrere Lokalausweise geführt. Von hier bekamen wir im Laufe der Jahre von der Oberfläche in größerer Menge gesammelte archäologische Fundgegenstände zur Verarbeitung bekommen. Leider wurden bisher von der archäologischen Forschung beide Burgen unsachgemäß behandelt. Eine Ausgrabung mit wissenschaftlichem Anspruch gab es hier früher nicht, dadurch beschränkten sich die Bewertungen der letzten Jahre außer den historischen Daten nur auf den Denkmalschutz und Restauration, sowie auf die Daten der oberflächlichen Beobachtungen. Aus diesem Grunde halten wir es besonders wichtig, die auf die beiden Burgen beziehenden und bereits auch ausführliche Beobachtungen enthaltenden neuere Daten und Angaben so früh wie möglich zu veröffentlichen.

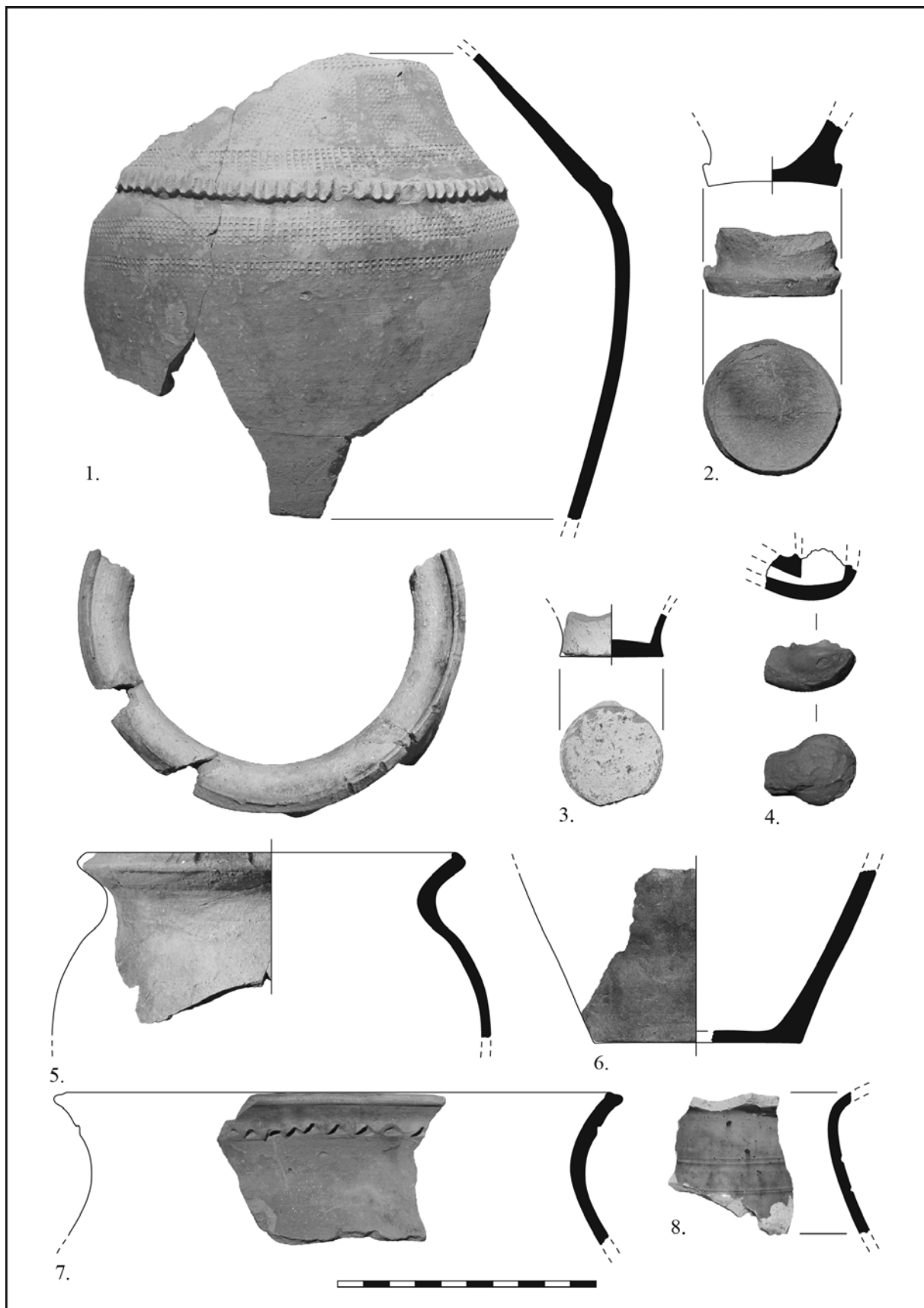
Wir möchten das frühere Bild über den Grundriss der beiden Burgen nach den Ergebnissen der neueren archäologischen Beobachtungen deutlicher und präziser machen. Am Ruinengebiet der Gólyavár in Dombóvár wurde der Grundriss der ehemaligen Burg von der Forschung nach den auch heute ersichtlichen oberflächlichen Erscheinungen veröffentlicht. Für die Burgforschung bedeutete die fehlende gemeinsame Auswertung zwischen den früheren Daten und den an der östlichen Seite auch heute zu sehenden Wandüberreste mit Bogen das größte Problem.

Nach den bisherigen Vorstellungen stand hier ab dem 15. Jahrhundert eine kleine Burg mit viereckigem Grundriss, deren Eingang an der westlichen Seite war und gegenüber dem Eingang eine hohe, gerade Wandstrecke stand. Die bei den Bodenarbeiten in den letzten Monate geführte Beobachtungen der archäologischen Inspektionen widerlegen jedoch die früheren Hypothesen. Die neueren Lokalausweise passten jedoch nicht zu den früheren Beobachtungen, so wurde es notwendig, frühere Forschungsergebnisse zu überprüfen und durchzudenken. Die erneute Ausdeutung der neuesten archäologischen Beobachtungen und der zeitgenössischen Quellen weisen alle darauf hin, dass das Burghaus der Familie Dombai in Dombóvár – das von den früheren Forschungen in die Gruppe der südtransdanubischen Kleinburgen eingeordnet wurde – in Wirklichkeit ein Perl der ungarischen Baukunst der Renaissance war. Es ist jedoch auch ein Beispiel dafür, dass der ungarische Adel die Gefahr des türkischen Reiches gar nicht in Anspruch genommen hatte, als einigen Jahren vor der Mohács-Katastrophe durch großen finanziellen Opfern eine imposante und prächtige Palast – in ähnlicher Form wie die französischen Schlösser an der Loire – bauen ließ, welcher aber zur Verteidigung und Abwehr unfähig war. Nachdem die Abschrift und Landkarte richtig orientiert war, wurde es möglich die wahre Ausbreitung des Ruinengeländes endlich durch planmäßige archäologische Freilegung der Wände anzufangen, durch dessen Ergebnis ein Einblick in die weiteren Einzelheiten der Baugeschichte der Burg zu bekommen.

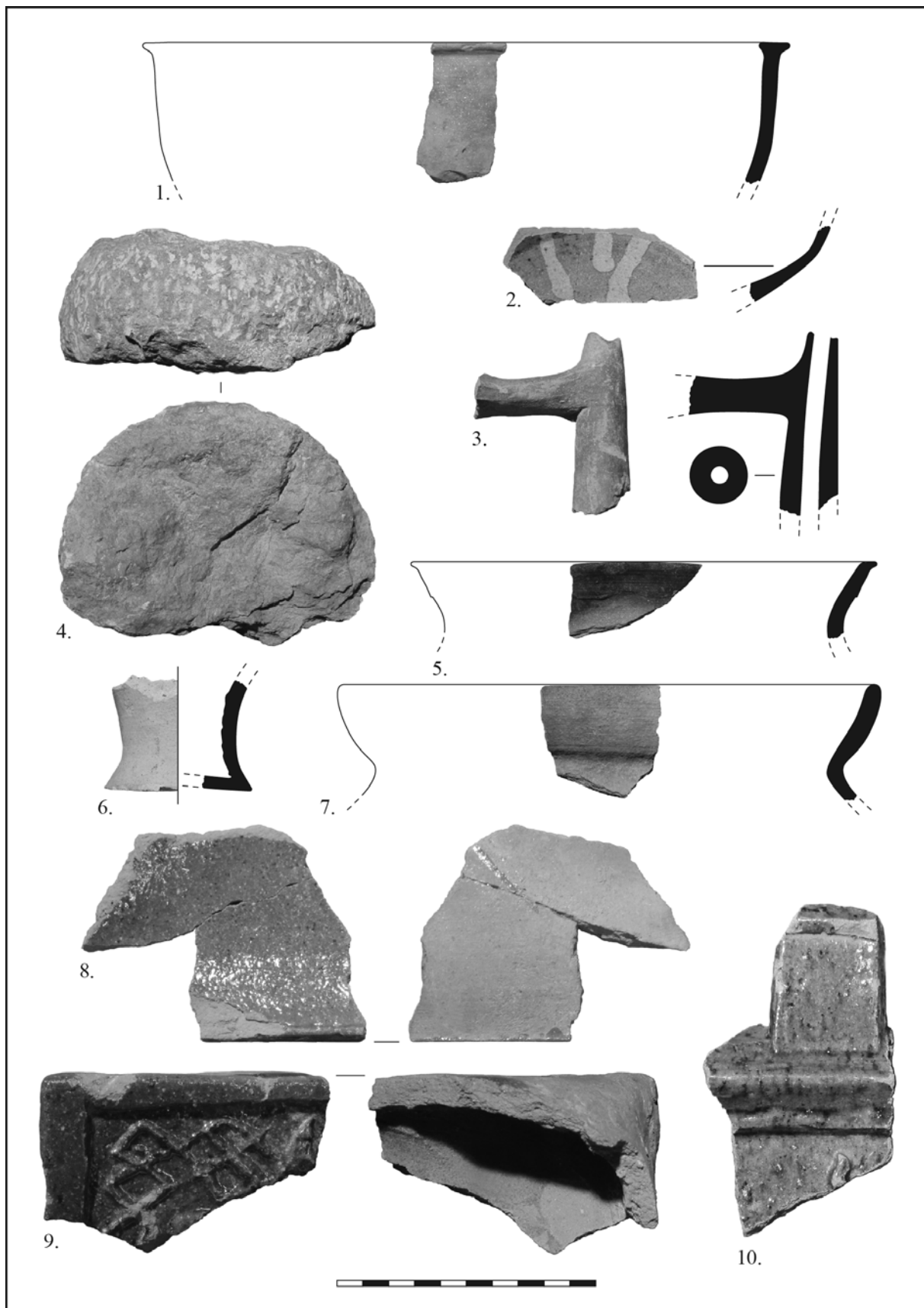
Zu der weiteren Forschung der beiden Werbőczy-Burgen im Komitat Tolnau können auch die Vorbereitungsmaßnahmen des 500. Jahresjubiläums des Tripartiums beitragen. Wie es sich aber

aus den bisherigen Daten eindeutig herausstellen lässt, wurde dieses wichtige Buch unseres mittelalterlichen Rechtswesens früher geschrieben, als sich István Werbőczy Güter auch im Komitat Tolnau erworben hat. Mit der Beteiligung an der Zusammenstellung des Tripartiums wurde jedoch auch der Herr von Dombóvár, Pál Dombai als Richter der königlichen Tafel beauftragt. So gibt es doch ein direkter Anschlusspunkt zu der Anfertigung des Rechtsbuches, welches das ungarische Adelsrecht zusammenfasste. Gerade diese berufliche und persönliche Beziehung konnte den Grund dazu legen, dass die beiden Rechtsgelehrten ihre Kinder miteinander angeheiratet hatten. Diese Eheschließung hat später das Recht gegeben auf Bodenerwerb von István Werbőczy im Komitat Tolnau, wonach er Vormundschaft über die Enkelin Anna Dombai ausübte. István Werbőczy machte zwar eine schnelle politische Karriere und wurde im Jahre 1525 sogar zum Palatin ernannt, wurde er jedoch bereits im nächsten Jahr von der Landespolitik abgedrängt: er wurde am Reichstag in Rákos wegen Landesverrat zum Vermögensverlust verurteilt. Der König vollstreckte das Urteil wegen seiner Verdienste nicht. Werbőczy wurde später von János Szapolyai zum Kanzler ernannt und zum Verhandlungspartner mit der Türkischen Pforte beauftragt. Trotzdem drängte sich Werbőczy aus der Landespolitik endgültig ab, - erwarb er jedoch weiterhin immer wieder neue Besitztümer auch im fallenden Ast seiner Karriere, wie es das Beispiel von Dombóvár und Döbrököz zeigt.

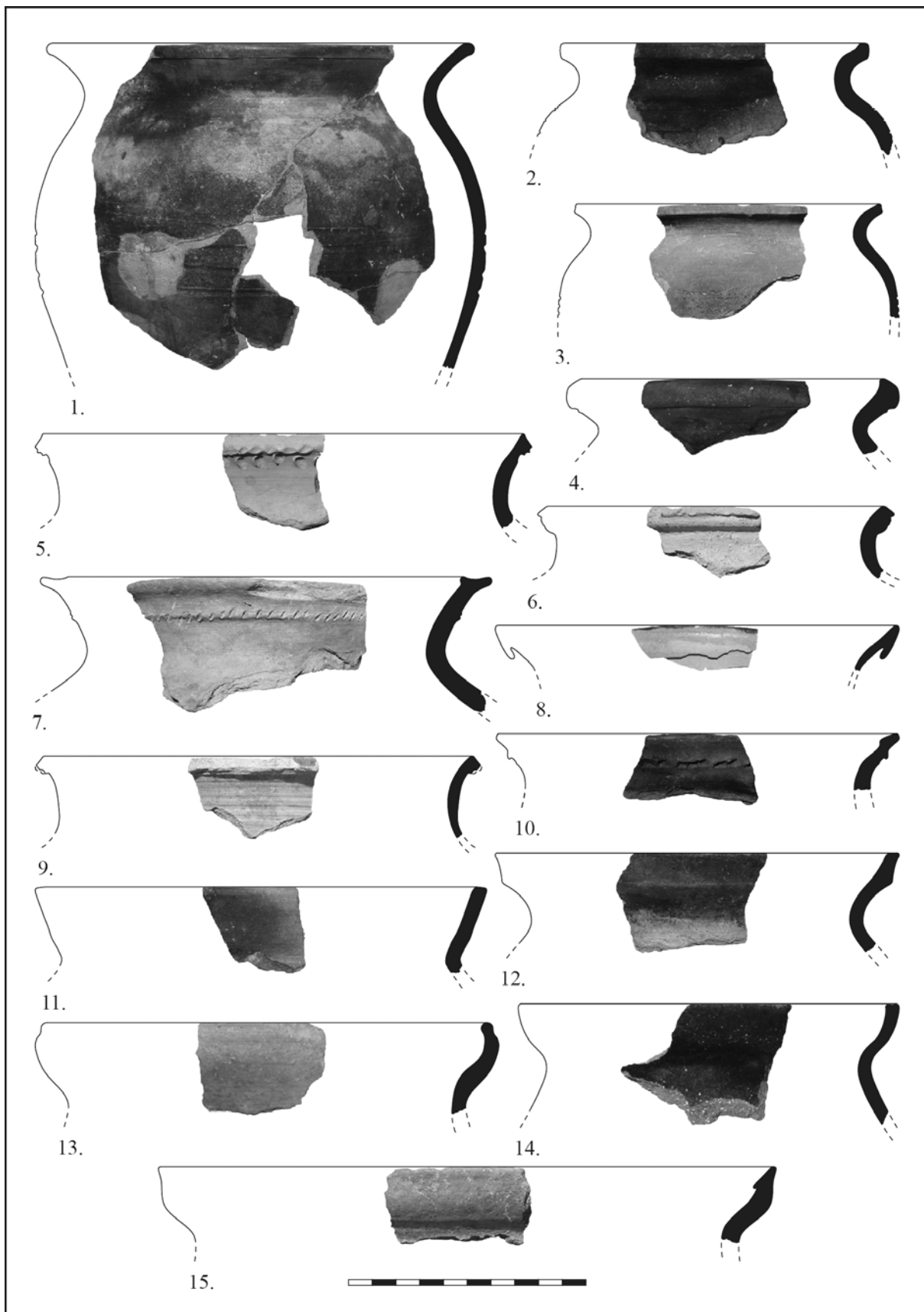
Komitat Tolnau gab der aus der Macht verdrängte Familie Werbőczy ein Zuhause im Schatten des türkischen Halbmondes. Es hat auch eine symbolische Bedeutung, dass Sultan Suleyman den Renaissancemensch István Werbőczy persönlich kennt und mag, aber sein Sohn Imre repräsentiert bereits ein ganz neues adeliges Ideal: er schützt seine Heimat und seine Burg mit Schwert in der Hand gegen den Pascha vom Buda der die Burg von Döbrököz trotz mehrfachen Übergewicht nicht erobern kann.

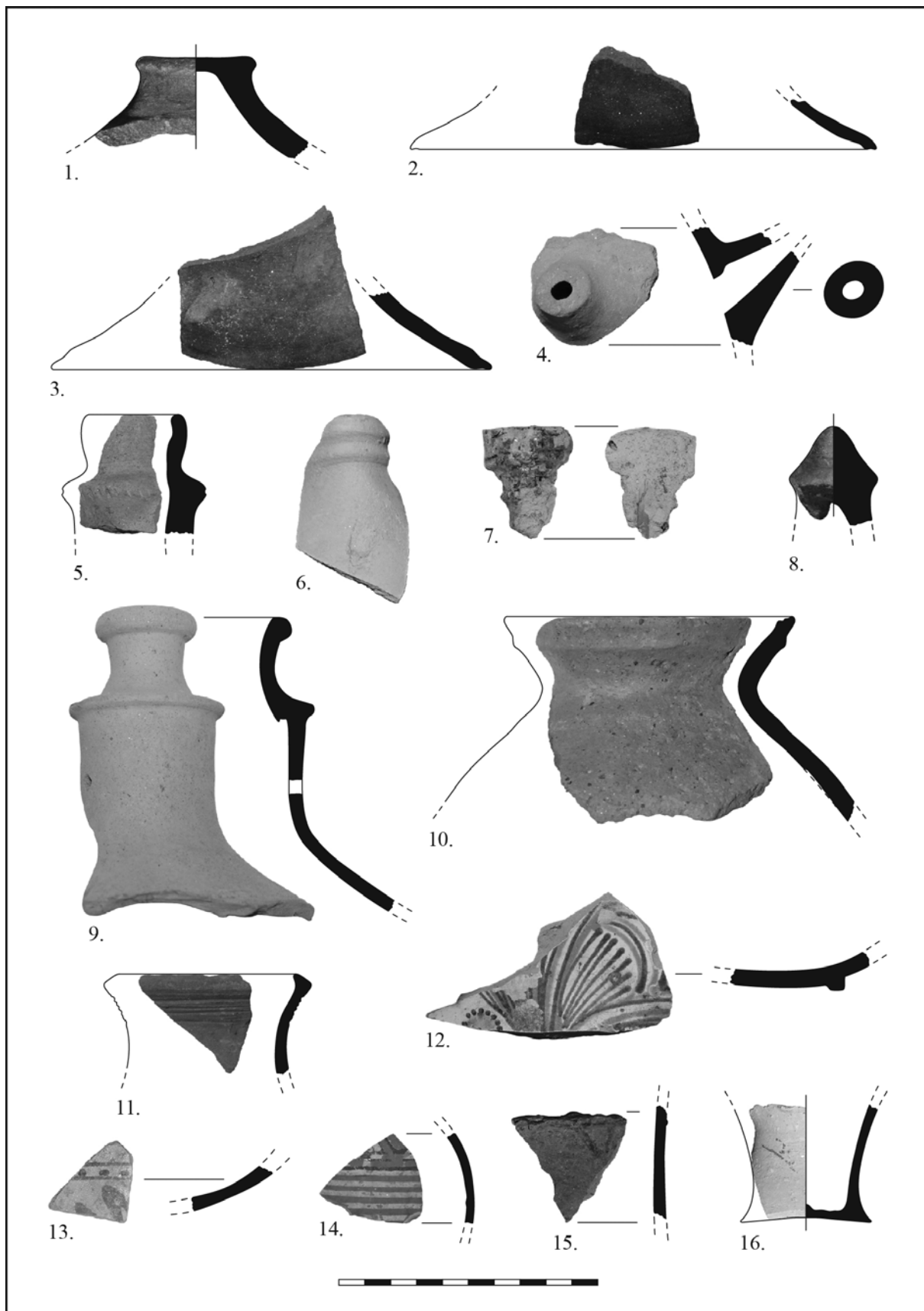
1. tábla. Dombóvár-Gólyavár 1–4: DGQ21; 5: DGQ34; 6–8: DGQ60; 9–10: DG szórvány a gyümölcsfák göd-
réből.

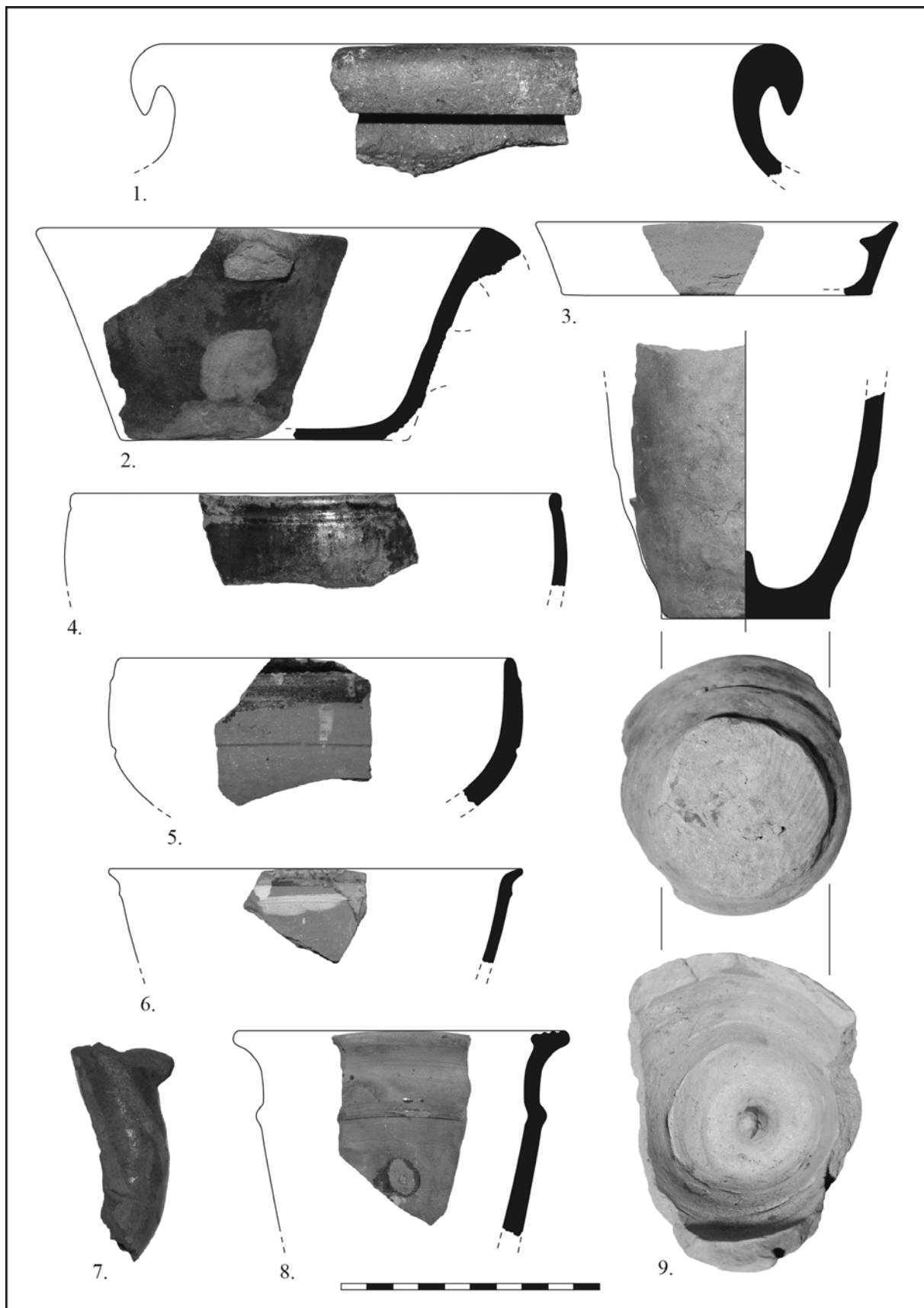
2. tábla. Dombóvár-Gólyavár 1–2, 4, 8, 10: DG szórvány a bányagödör területéről; 3, 9, 14–15: DG szórvány a gyümölcsfák gödréből; 5–7, 12: DG szórvány a keleti szántó területéről; 11, 13: DG szórvány a déli árok területéről.

3. tábla. Dombóvár-Gólyavár 1: DGQ7; 2–8: DGQ21.

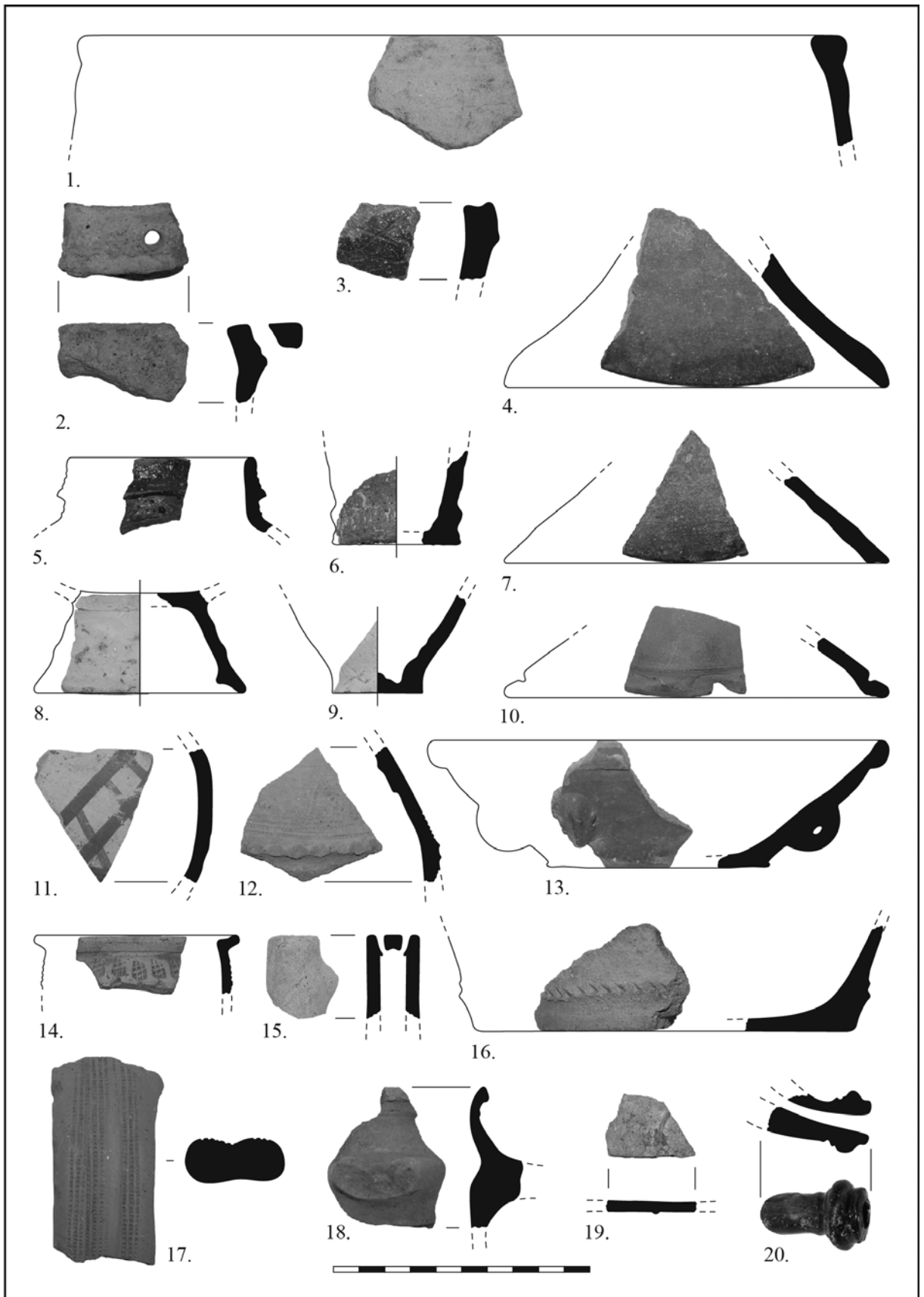
4. tábla. Dombóvár-Gólyavár 1, 3, 8, 12, 15: DG szórvány a keleti szántó területéről; 2, 10–11, 13–14: DG szórvány a bányagödör területéről; 4, 6, 16: DG szórvány a gyümölcsfák gödréből, 5: DG szórvány; 7: DG szórvány a déli árok területéről.

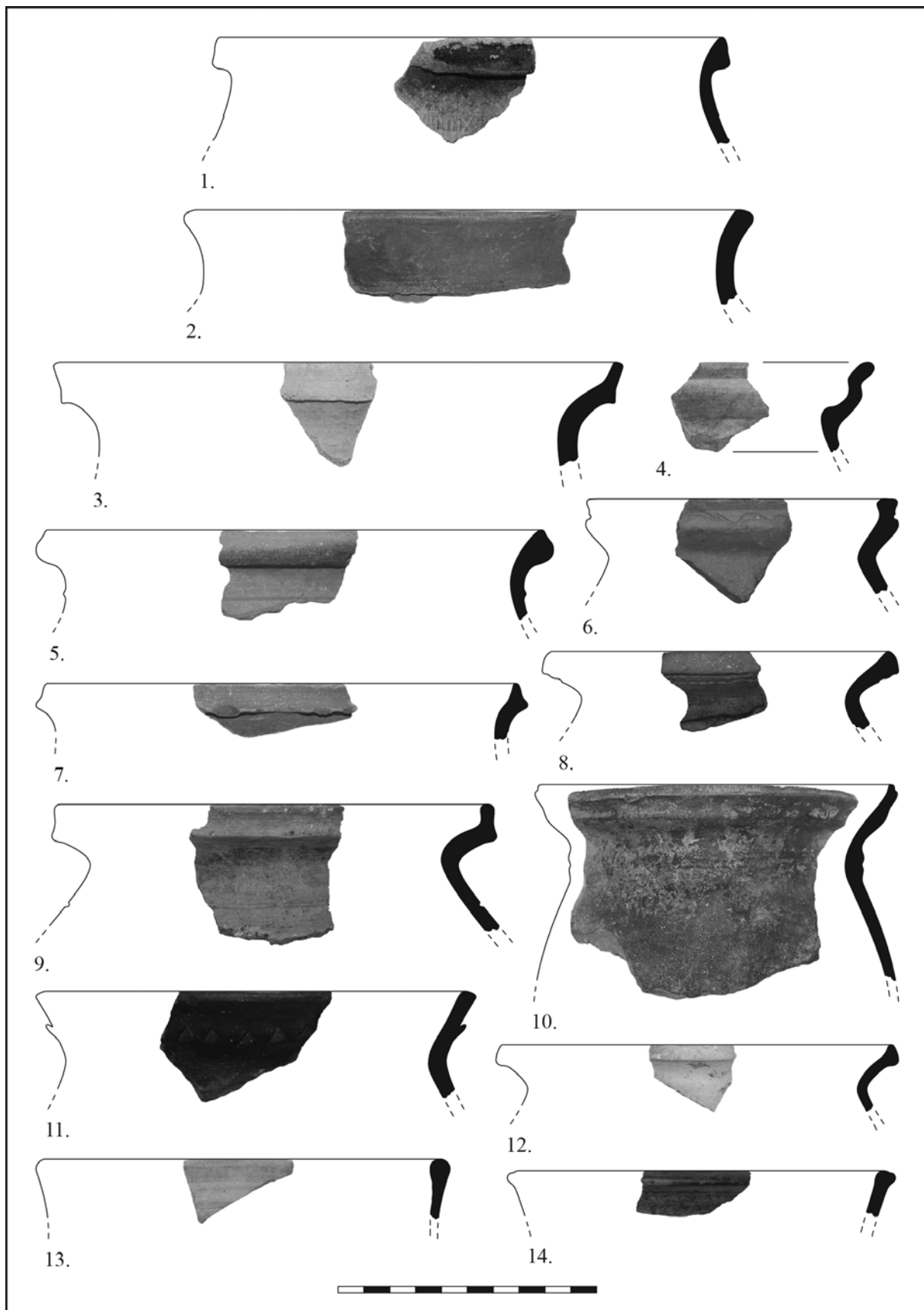
5. tábla. Dombóvár-Gólyavár 1, 3: DG szórvány a gyümölcsfák gödréből; 2, 4–5; 8: DG szórvány a bányagödör területéről; 6–7, 9: DG szórvány a keleti szántó területéről.

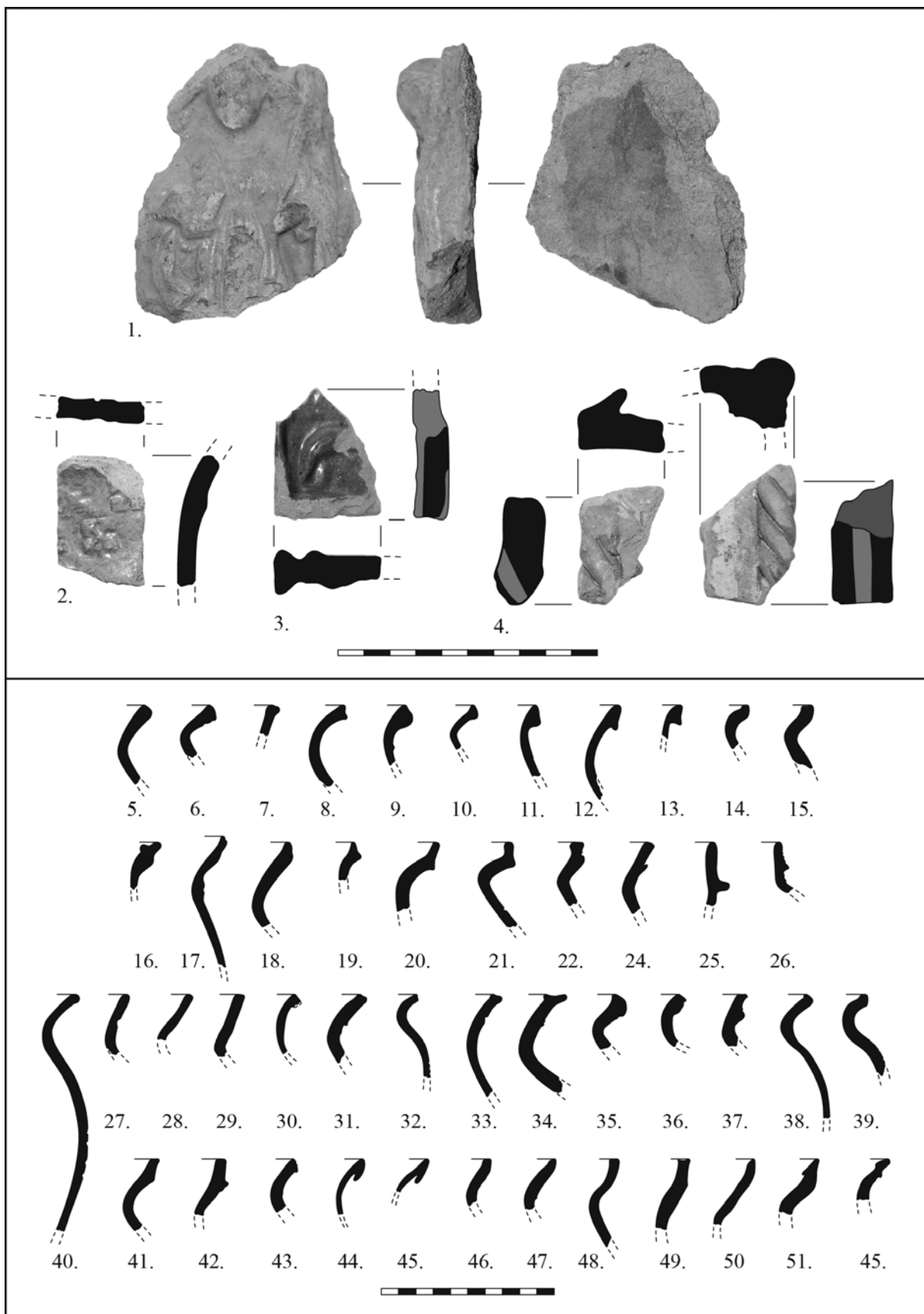
6. tábla. 1: Dombóvár-Szőlőhegyi elágazó; 2–8: Dombóvár-Gólyavár, szórvány a keleti szántó területéről; 9: Dombóvár-Gólyavár, ismeretlen; 10–11: szórvány a keleti szántó területéről; 12–17: Dombóvár-Gólyavár, ismeretlen.

7. tábla. Szórvány kerámiatöredékek Döbrököz-vár területéről.

8. tábla. Szórvány kerámiatöredékek Döbrököz-vár területéről.

9. tábla. 1: szórvány mázas kályhacsempe női szent ábrázolással Döbrököz-vár lelőhelyről; 2–4: szórvány mázas kályhacsempe töredékek Döbrököz-vár lelőhelyről; 5–26: Dómbóvár-Gólyavár lelőhely fazék peremek típus tábla; 27–45: Döbrököz-vár lelőhely fazék peremek típus tábla.